„Най-крайната част на илирийските предели"

Сергей Торбатов [a]

[a] *Секция за антична археология, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. Съборна 2, София 1000; torbatov@abv.bg*

"The extremity of the Illyrian territory"

Sergey Torbatov [a]

[a] *Department of Classical Archaeology, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str, 1000 Sofia, Bulgaria; torbatov@abv.bg*

ABSTRACT

In his work "*De aedificiis*" Procopius of Caesarea ends the description of Justinianic fortifications along the Ister River within the confines of Illyricum naming two sites located "*at the extremity of the Illyrian territory*" – *Lapidarias* and *Lucernaria*. The second one is mentioned once again in the following text of the treatise as a topographic marker, eastwards from which the territory of Thrace begins. The first part of this paper provides comments on the written evidence and presents a thorough critical analysis of its interpretations. The second part of the paper is focused on the existing localization hypotheses concerning both sites. They are decisively rejected, as being in obvious discrepancy with the ancient literary evidence, the geographic and archaeological realities. The last three parts of the paper are based on the results of recent ground surveys and the use of sources of information, some of which are non-traditional for an archaeological study, together with discarding the far going misinterpretation of the facts often featuring in many modern studies. *Lapidarias* is identified as the fortification situated in the locality Karierata/Borunya at 1 km to the northeast of Somovit. *Lucernaria* was placed in the locality Manastirishte at 1 km to the northwest from Cherkovitsa. The Roman Danube road between *Anasamus* and *Utus* did not follow the Danube bank, but was traced across the heights between the the Osam and the Vit Rivers.

KEYWORDS

Roman/Late Roman/Early Byzantine period, Danube Limes, fortifications, roads, *Lapidarias*, *Lucernaria*

Сведенията на писмените извори

В трактата си „За строежите" Прокопий Кесарийски приключва описанието на фортификационните градежи на император Юстиниан I край реката Истър в границите на префектурата Илирик с две укрепления, за които отбелязва, че се намирали в най-крайната част на областта: „*В най-крайната част на илирийските предели възобновил едно укрепление, на име Лапидариас, и превърнал в доста значително укрепление една единствена кула, която там се издигала и се наричала Лукернариабургон*". Второто от тях се споменава и в текста малко по-нататък, като топографски маркер за края на илирийските предели и началото на територията на провинция (Втора) Мизия, принадлежаща към диоцеза Тракия: „*И тъй отвъд мястото, което наричат Лукернариабургон...*" [1].

1 Преводите са на Д. Дечев, според том 2 на поредицата „Гръцки извори за българската исто-

Подобно на голям брой Прокопиеви топоними, посочените в горните цитати имена на укрепления не се срещат в други писмени извори, нито върху епиграфски паметници. Следвайки предложената за пръв път от П. Скок теза (Skok 1937, 48), понастоящем в посветената на „За строежите" историография преобладава мнението, че при работата си над съчинението Прокопий широко е използувал официални архивни документи (вж. последно: Montinaro 2015, 195-196), които, според имперските административни традиции и стандарти, са били написани на латински език. Поради това, огромното мнозинство от предадените от него топоними неминуемо следва да се разглеждат като гръцки транскрипции на латински оригинали. Късноантичните трансформации на латинския език, местните влияния върху еволюцията на произношението, както и предполагаемите на места грешки на по-късните кописти, още повече отдалечават възможността за точна идентификация на произхода, първоначалното звучене и ортографията на въпросните топоними (Perrin-Henry 1981, 101-102).

Някои изследвачи възстановяват името *Λαπιδαρίας* като *Lapidaria* (Litzica 1926, 58; Kolendo 1981, 56; Kolendo 1985, 236), което изглежда е повлияно от омонимната пътна станция, отбелязана в *Tabula Peutingeriana* на пътя от Бригантиум за Медиоланум в провинция Реция (Tab. Peut. Segm. IV, 1; Keune 1924, 774). Това обаче едва ли е правомерно. Още в показалеца към гръкоезичното издание на „За строежите" от 1607 г. под редакцията на Д. Хьошел, както и в латинския превод на К. Малтрет[2], придружаващ първото цялостно издание на съчинението от 1663 г., топонимът е предаден под формата *Lapidarias* (*Hoeschel 1607, Index in librum Procopii Caes. de aedificijs Iustiniani Imp.*; Maltretus 1663, 82). Към същата транскрипция се придържат и повечето от по-късните издатели и коментатори на трактата – В. Диндорф (Dindorf 1838, 551), А. Филипиде (Philippide 1923, 433), Х. Дюинг (Dewing 1940, 279), Я. Хаури и Г. Вирт (Haury, Wirth 1964, 130), В. Бешевлиев (Бешевлиев 1955, 285; Beševliev 1970, 45, 122). Използваната от Д. Митова-Джонова форма *Lapidarion* е напълно произволна и не може да се обоснове с никакви филологически аргументи (Митова-Джонова 1979, 67 № 458, 75)[3].

В по-ранно свое съчинение В. Бешевлиев е склонен да отдаде предпочитание на интерпретацията на топонима като *gen. sing. f.*, тълкувайки го в смисъл на „*(Кастела) на Лапидария*", макар коректно да посочва и другата възможност – да е в *accus. pl. f.* (Бешевлиев 1955, 285). Изненадващо, в края на същата работа авторът заключава, че в местните имена с окончание *-as* се касае „*за вин. падеж, мн. ч., ж. р. с подразбиращ се или изпуснат предлог ad*" (Бешевлиев 1955, 300-301). Подобно становище изразява преди това А. Филипиде (Philippide 1923, 433), а и самият В. Бешевлиев по-късно в обобщителното си съчинение върху имената на крепостите в „За строежите" го изтъква като единствено правилно обяснение (Beševliev 1970, 45-46). На по-особено мнение е П. Скок, който признава произхода на топонимите от тази група от вин. падеж за ж. р. в мн. ч., но приема, че в развитието на латинския език в дунавските провинции през късната античност те са придобили значение и на номинативни форми (Skok 1930,

рия" (Дуйчев и др. 1958, 168). В оригинал текстовете гласят: „*ἐν ὑστάτῳ δὲ τῶν Ἰλλυρικῶν ὁρίων φρούριον ἀνῳκοδομήσατο, Λαπιδαρίας ὄνομα, καὶ πύργον ἕνα ἑστῶτα μόνον, Λουκερναριαβούργου καλούμενον, ἐς φρούριον ἀξιοθέατον μετεστήσατο. ... μετὰ τὸν χῶρον οὖν, ὅνπερ Λουκερναριαβοῦργον καλοῦσι*" (Proc. De aedif. IV, 6, 36; 7, 4 – ed. Haury/Wirth).

2 Латинският превод на К. Малтрет е възпроизведен без промени и в изданието от 1838 г. под редакцията на В. Диндорф (Dindorf 1838).

3 В по-късна своя работа (Митова-Джонова 1985, 280) авторката вече изписва името на крепостта като „Лапидариас".

531; 1937, 53-54). По мое мнение, конструкцията на текста в конкретния случай напълно потвърждава тази теза.

Според Й. Койне, пътната станция *Lapidaria* дължи името си на каменистия характер на местността, където се е намирала (Keune 1924, 774). Що се отнася до *Lapidarias* обаче произходът на името убедително се свързва със съществуването на някакви добре известни по онова време каменоломни (*latomiae/lautumiae lapidariae*), край които е била издигната и самата крепост (Philippide 1923, 433; Litzica 1926, 58; Митова-Джонова 1979, 67 № 458, 75; Kolendo 1981, 56; Митова-Джонова 1985, 280; Kolendo 1985, 236). При това положение, предполагаемият изпаднал предлог *ad* би следвало да се тълкува по-скоро като указание за място („*до/край*"), отколкото за посока, както приема В. Бешевлиев (Бешевлиев 1955, 300; Beševliev 1970, 46).

Възстановката и обяснението на другия топоним, засвидетелстван в коментираните пасажи, представлява по-голяма трудност. Въведената за пръв път от К. Малтрет и безкритично възприета от следващите издатели коректура, представяща името *Λουκερναριαβούργου/Λουκερναριαβοῦργον* като композитно (Maltretus 1663, 82; Dindorf 1838, 291-292; Haury, Wirth 1964, 131; Dewing 1940, 278), не се приема еднозначно в научните среди. Въз основа на нея повечето от изследвачите представят латинския еквивалент във вида *Lucernariaburgu/Lucernariaburgou* (Philippide 1923, 433; Dewing 1940, 279) *Lucernariaburgum* (Litzica 1926, 58), *Lucernariaburgon* (Fluss 1927, 1613) или *Lucernariaburgus* (Бешевлиев 1955, 286), но други, осланяйки се на достигналите до нас преписи на „За строежите", справедливо игнорират коректурата и отдават предпочитание на разделното изписване на двете думи[4] (Skok 1930, 530; Skok 1937, 55-56; Kolendo 1981, 56; Kolendo 1985, 236; Olteanu 2014, 309-310; Olteanu 2016b, 39). Към последните се присъединява в по-късното си съчинение по тази проблематика и В. Бешевлиев (Beševliev 1970, 51, 122).

Поради тяхната родова несъгласуваност, разглеждането на думите *lucernaria* (*f.*) и *burgus* (*m.*) като съставни части на един топоним изправя езиковедите пред сериозен граматически проблем. П. Скок се опитва да обясни казуса с възможността *burgus* да се употребява както в м. р., така и в ж. р. (Skok 1937, 56), но доводите му се отхвърлят като неубедителни от В. Бешевлиев, който пък от своя страна приема, че тази дума се е появила в словосъчетанието по-късно, замествайки първоначално стоящото там *turris* (Бешевлиев 1955, 286; Beševliev 1970, 122). Подобно допускане обаче не само се отклонява от текста на Прокопий, който е единствен писмен извор за обекта, но и се основава на погрешното твърдение за равнозначност на термините *burgus* и *turris*.

Анализът на античната и късноантична фортификационна терминология показва, че понятията *burgus* и *turris* са съществували синхронно поне от средата на II в. насетне. Макар сега понякога да е трудно да се прокара ясна разграничителна линия между едното и другото, за съвременниците и за римските военни специалисти това очевидно не е представлявало особен проблем, съдейки по многочислените епиграфски свидетелства. С *burgi* се означават най-малките укрепления със спомагателна, но относително независима функция, целящи противодействие срещу малочислен и недобре организиран противник. Те се отъждествяват с по-големите кули, които обикновено са с квадратен план и размерите им надвишават 10 х 10 м. Имали са поне по два етажа и само по един вход, разположен в средата на една от страните. Надземният им етаж често се е поддържал от по няколко вътрешни пилона. Нерядко около бур-

4 Така е и в изданието от 1607 г. под редакцията на Д. Хьошел: Hoeschel 1607, 40.

гите била изграждана и външна укрепителна линия от ров и вал или ниска каменна стена, снабдена понякога и с малки кули. С термина *turris* (= *specula*) се означават наймалките по размер самостоятелни укрепителни постройки. Те имали военни или полицейски функции и се строели в големи количества както по границите на Римската империя, така и във вътрешността на провинциите. Представляват разположени на подходящи места кули, които изпълнявали спомагателни функции и в оперативно-тактическо отношение били зависими от по-големите близкоразположени укрепления. Основното им предназначение било наблюдение на околността и оповестяване. Конструкцията на кулите била в състояние да осигури защита при внезапно нападение на малочислен противник, но те не били проектирани за дълговременна отбрана. При очакване на по-сериозен сблъсък правилото изглежда било обслужващите команди да ги напускат и да се изтеглят в базовите укрепления (Торбатов 2000, 19-22, 24-26, 31-34; 2002a, 80-81, 82-83, 84-85; 2004, 37-38, 40, 42; Băjenaru 2010, 53, 161-169).

Съобразеното с ръкописната традиция разделно изписване на думите *Λουκερναρία* и *βοῦργον*[5], както и приведените по-горе бележки, практически елиминират филологическите затруднения и дават възможност за тълкуване на текста в смисъл, че не става дума за два компонента на конкретен топоним, а за същинско собствено име (*Lucernaria*) и за термин с ясно за съвременниците съдържание, поясняващ функционалната и типологическа същност на обекта от военно-фортификационна гледна точка (*burgus*).

Подобно мнение излага още А. Филипиде (Philippide 1923, 433). Позовавайки се на широко разпространена през всички времена практика за създаване на топоними, той свързва произхода на името с растението *lucernaria* (лопен; *Verbascum L.*), чиито лечебни свойства са били добре познати още в древността (Marcel. De med. XX, 28 – ed. Helmreich; Isid. Etym. XVII, 9, 73 – ed. Lindsay) и което ще да е било твърде характерен ландшафтен маркер в конкретния случай[6]. Никой досега не е оспорил приемливостта на това предположение, но то не намери подкрепа в научните среди, може би поради своята тривиалност.

По идея на П. Скок, подкрепена от В. Бешевлиев, етимологията на *Lucernaria* се извежда от прилагателното *lucernarius* (от *lucerna* = лампа), което се приема за друга форма на по-обичайното *lucernaris*, а смисълът на топонима се тълкува като „*burgus, von dem aus man Lichtsignale zu geben pflegte*" или „*кула, снабдена с лампа*" (Skok 1930, 530; 1937, 55; Бешевлиев 1955, 285-286; Beševliev 1970, 122). Трябва да се отбележи обаче, че употребата и на двете прилагателни е писмено засвидетелствана изключително в християнски каноничен контекст, с отношение към ежедневната литургична служба „*вечерня*" (TLL VII/2 fasc. XI, 1701 – s.v. *lucernaris*, 1a; TLL VII/2 fasc. XI, 1702 – s.v. *lucernarius*, 2). Въпреки това, предложеното обяснение се радва на широка популярност и се приема за напълно достоверно от повечето съвременни автори, които по един или друг повод са се докосвали до проблема (Ковачева 1977, 263; Митова-Джонова 1979, 63 № 408, 75; Костиков 1992, 12; Ivanov 1997, 484; Иванов 1999, 34; Wendel 2005, 31, 279; Wilkes 2005, 213; Маджаров 2009, 157).

---

5 В случая се позовавам на новото критично издание на IV книга от „За строежите", публикувано от С. Олтяну засега само *online* (Olteanu 2016a, 76-77).

6 Лопенът – обикновен (*Verbascum blattaria L.*) и лечебен (*Verbascum phlomoides L.*), е разпространен навсякъде в българските земи. Среща се по сухи, тревисти, каменливи и храсталачни места, необработени терени и край пътища, в низини и планини, от 0 до 2000 м надморска височина (Кожухаров, Кузманов 1995, 34, 84).

На тази трактовка се противопоставя единствено Й. Колендо, като изтъква сериозни доводи, поставящи под съмнение логическата състоятелност на нейната обосновка. На първо място полският учен съвсем справедливо отбелязва, че слабата светлина на лампите изключва каквато и да било възможност чрез тях да се подават светлинни сигнали, а на второ, че кулите по границите на Римската империя са били изграждани именно като елементи на системата за наблюдение и ранно оповестяване, което напълно обезсмисля появата на топоним, гласящ „*сигнализационна кула*". Според него, името действително е свързано с латинската дума *lucerna*, но много по-правдоподобно е то да води произхода си от *lucernaria officina* – керамична работилница за производство на лампи, разположена някъде в близката околност на късноантичното укрепление (Kolendo 1981, 56-57; 1985, 236-237).

Й. Колендо аргументира своята теза с две епиграфски свидетелства, неизползвани от предишните изследвачи. Първото от тях е врязаният огледален надпис *Diomedes lucernarius* върху една керамична лампа от Рим (Treu 1889, 170; CIL XV/2 6263), от който е видно, че съществителното *lucernarius* се е употребявало през римската епоха и в смисъл на „*производител на лампи*" (CIL XV/2, p. 784; TLL VII/2 fasc. XI, 1702 – s.v. *lucernarius*, 1b)[7]. Вторият епиграфски аргумент е врязан курсивен надпис също върху лампа, но този път от Марсала, който гласи: *Lylibeo* / *Augusta* / *lucern-* / *aria* (AE 1946, 0215). С изключение на първата дума, която със сигурност е коруптивна форма (в *ablativus*?) на селищното име *Lilybaeum* – античният предходник на Марсала, текстът е неясен и поражда различни тълкувания. Откривателят и пръв издател на паметника Е. Габричи приема *lucernaria* за мн. ч. на съществителното име в ср. р. *lucernarium*, считано за синоним на *lucerna*[8], въз основа на което заключава, че „*императорският дом е експлоатирал в своя полза глините находища на Лилибеум за производство на лампи*"[9]. В *Thesaurus Linguae Latinae* се наблюдава несигурност при определяне значението на думата *lucernaria* в надписа: тя е включена (като ж. р.) към рубриката, коментираща съществителното *lucernarius* в смисъл на „грънчар, който изработва лампи", но се допуска, че в случая става дума за работилница за производство на лампи (*officina lucernaria*), като все пак се привежда отпратка към статия на Х. Дресел в *Corpus Inscriptionum Latinarum* за вероятното участие на жени в такова производство (TLL VII/2 fasc. XI, 1702 – s.v. *lucernarius*, 1b; CIL XV/2, p. 783-784). Що се отнася до *Augusta* от надписа, това би могло да е указание за императорски статут на въпросната работилница, но и определение на *Lilybaeum*, издигнат ок. 193 г. в ранг на колония (Prag 2008, 73), с почетните имена *Helvia* и *Augusta* (CIL X/2 7205, 7228). Сравнително неотдавна стана известна цяла серия лампи от Лептис Магна с латински надписи, в които присъстват думите *Lucernarius* и *Lucernius*, изписани в различни падежни форми, цялостно или със съкращения. Те се интерпретират като указание за професия, придобила стойност на *agnomen*, който

---

7 Тълкуването на съществителното *lucernarius* като „*qui ad lucernam vivit, lychnobius*", предложено от Е. Форчелини (Forcellini et al. 1965, 115), е съвсем произволно и неприемливо, тъй като авторът се позовава на глосариума на Филоксен (Labbé 1679, 108), а там думата е пояснена с гръцкия еквивалент *λυχνοῦχος*, което еднозначно се превежда като „*подставка за лампа*", т. е. канделабър (Lewis, Short 1891, 1079; Liddell, Scott 1901, 910).

8 Така е в повечето от речниците (Lewis, Short 1891, 1079; Georges 1918, 709; Gaffiot 1934, 923; Forcellini et al. 1965, 115; Дворецкий 1976, 601), но в *Thesaurus Linguae Latinae* думата се интерпретира като „*канделабър*" (TLL VII/2 fasc. XI, 1702 – s.v. *lucernarius*, 1c).

9 За съжаление, оригиналната публикация на Е. Габричи (Gabrici 1941) ми беше недостъпна. Позоваванията на нея в текста по-горе са въз основа на: Forti 2011, 117.

впоследствие се е превърнал в истински *cognomen* (Forti 2011, 85-122).

Предвид изтъкнатото, хипотезата на Й. Колендо за произхода на името на бурга *Lucernaria* съвсем не е лишена от основание, но предположението на автора, че бъдещите археологически проучвания по дунавския бряг между устията на реките Вит и Осъм може би ще доведат до откриването на неизвестен засега „*керамичен център за производство на лампи*" (Kolendo 1981, 57; 1985, 237), ми се струва твърде малко вероятно. Причината е, че никъде в този район няма находища на подходящи за целта глини, нито пък има каквито и да било податки за базирано тук производство на керамични артикули в промишлен мащаб през римската епоха и късната античност. Това, разбира се, не изключва възможността за съществуването на някаква скромна работилница за лампи, предназначена да задоволява ограничените потребности на околните обитатели. Нещо повече, налице е добър археологически паралел да се допусне, че такава работилница е можела да функционира дори и в самия бург. Примерът е от Кранево, където при строителни работи през 1951 г. е засегнато неизвестно дотогава късноантично укрепление. В хода на проведените спасителни археологически разкопки е разчистена неговата югозападна ъглова кула с прилежащите участъци от южната и западната крепостни стени. В кулата, над мощен горял пласт, е регистриран дебел пласт от глина, от който произхождат 36 калъпа за лампи, калъпи за похлупаци на гърнета, хаван и хромел за стриване на боя, рогчета за поправяне орнаментите на калъпите и плоска кост, използвана за оглаждане. Находките се датират към „*епохата на Юстинианана, 527-565 г.*" и недвусмислено свидетелстват, че по това време в приземния етаж на кулата се е помещавала керамична работилница, специализирана в производството на калъпи за лампи, а не на самите лампи (Тончева 1953, 81-88). Много е вероятно нещо съвсем подобно да се е случило по същото време и на отдалечения на повече от 250 км западно оттук дунавски бряг, като ежедневните извънслужебни занимания на обитаващите бурга *limitanei* са станали причина той да бъде назован *Lucernaria*.

Локализационни хипотези

В началото на Пета глава от Четвърта книга на „За строежите" Прокопий оповестява намерението си да представи оттук нататък по какъв начин император Юстиниан I „*е осигурил с укрепления и войнишки стражи и брега на река Истър*". Следва поименно изброяване, понякога с кратък или по-обстоен коментар, на всички познати му Юстинианови[10] военни строежи в географски порядък надолу по течението на реката, от Сингидунум в Първа Мизия до Сукидава във Втора Мизия[11] (Proc. De aedif. IV, 5, 12 – IV, 7, 10 – ed. Haury/Wirth). Стриктно следваната структура на изложението е нарушена дотук само един път – в случая с Кастра Мартис, Зетнукорту и Ескус, за които Прокопий изрично отбелязва, че „*не са разположени покрай брега на реката, но*

10 В съчинението са регистрирани много пропуски и то не може да се счита за цялостна картина на Юстинианова строителна дейност (Cameron 1996, 85). Освен това, в научната книжнина многократно е коментирано, че Прокопий приписва на Юстиниан I цялото строителство по времето на Юстин I и много строежи, започнати при Анастасий, но останали недовършени до смъртта му (Howard-Johnston 1989, 217, 223-224; Belke 2000, 125; Roques 2000, 39-40).

11 Причините за отклонението на автора от избраната схема на представяне на обектите в провинция Скития са подробно коментирани и, надявам се, задоволително обяснени от мен в: Торбатов 2002б, 49-57.

се намират доста далеч от нея" (Proc. De aedif. IV, 6, 32-33 – ed. Haury/Wirth). От това следва, че изложението за „*най-крайната част на илирийските предели*" несъмнено се отнася до дунавския бряг, а местоположението на двете споменати там укрепления със сигурност трябва да се търси в крайбрежната зона на изток от р. Вит, на чийто ляв бряг е била ситуирана коментираната в предходния пасаж от съчинението едноименна крепост Утус (*Οὔτως*)[12].

Въпреки пределната яснота на текста, в научната книжнина от десетилетия се тиражира лансираната от Х. Фетерс теза, че източната граница на провинция Крайбрежна Дакия, респективно между префектурата Илирик и диоцеза Тракия, е следвала реката Вит (Велков 1959, 74, 84[13]; Митова-Джонова 1979, 14; Zahariade 1988, 34; Ivanov 1997, 479; Иванов 1999, 28; Băjenaru 2010, 16; Nedyalkova 2012a, 86; Nedyalkova 2012b, 237; Dumanov 2015, 91). Колкото и странно да е, освен на подхвърлената от Ф. Каниц идея за възможна локализация на Утус „*bei Mokrešani an der Vidmündung*" (Kanitz 1882, 159), австрийският учен гради тезата си само на това, че Вит „*ist der einzige der Süd-Nord strömenden Flüsse*", поради което „*nur der Vit als Ostgrenze in Frage kam*" (Vetters 1950, 7, 13). Неглижирането от негова страна на писмените свидетелства е и необяснимо, и недопустимо, особено като се има предвид, че „За строежите" на Прокопий не е единственият извор, имащ пряко отношение към разрешаването на този важен научен проблем.

Така например в един от запазените фрагменти от историческото съчинение на Приск, в който се описват събития от 447 г., е пояснено, че „*Асемус е яка крепост, която отстои немного далеч от Илирия и се намира в областта Тракия*"[14]. Сега късноантичният Асемус сигурно се отъждествява с т. нар. Осъмско градище, разположено на десния бряг на р. Осъм, в близост до нейното устие (Торбатов 2016, 21-79).

Твърде сходна по смисъл информация предлага и Зосим. Като описва въведената от император Константин I нова административна уредба на Римската империя и посочва териториалния обхват на Източната префектура, авторът отбелязва, че „... *на същия [наместник], [императорът] поверил и Тракия, и Мизия, с граници до Асемус, до Родопите и до град Топир*..." (Zos. Hist. nova. II, 33, 1 – ed. Mendelssohn)[15]. За разлика от Топир, изрично назован „град", употребата на Асемус в текста е неясна – това би могло да е както хидроним, така и топоним, но дори да се приеме, че авторът е имал предвид крепостта, а не реката, споменаването ѝ като краен северозападен репер за трасето на описваната граница недвусмислено показва, че последната е преминавала

---

12 Отъждествяването на Утус с т. нар. Гулянско градище е мотивирано за пръв път от Б. Дякович (Дякович 1904, 44-45), а малко по-късно е препотвърдено от К. Шкорпил (Шкорпил 1905, 464) и не подлежи на никакво съмнение.

13 При определянето на източната граница на Крайбрежна Дакия В. Велков пише, че тя е минавала „*източно от течението на Вит, но успоредно на него*" (с. 74), обаче по-нататък в текста, коментирайки западната граница на Долна Мизия, той я трасира по р. Вит (с. 84).

14 Преводът е на И. Дуйчев, според том 1 на поредицата „Гръцки извори за българската история" (Бешевлиев 1954, 97) . Оригиналният текст гласи:„*Ἀσημοῦς δέ ἐστι φρούριον καρτερόν, οὐ πολὺ μὲν ἀπέχον τῆς Ἰλλυρίδος, τῷ δὲ Θρᾳκίῳ προσκείμενον μέρει*" (Prisc. Fragm. p. $284_{9\text{-}11}$ – ed. Dindorf).

15 Преводът на В. Бешевлиев в том 1 на поредицата „Гръцки извори за българската история" (Бешевлиев 1954, 163) е по изданието на И. Бекер от 1837 г. (Bekker 1837, 99), което възпроизвежда текста с внесените в него поправки от Х. Стефанус (Politiani, Stephanus 1611, 440). Поради това там вместо „*Асемус*" стои „*Хемус*", а вместо „*Топир*" – „*Довер*". В изданието на Менделсон от 1887 г. (Mendelssohn 1887, 90) въпросният пасаж е възстановен във вида, засвидетелстван в най-пълния запазен препис на съчинението (Vat. Gr. 156): „*...τῷ αὐτῷ καὶ Θρᾴκην ἐπιτρέψας, Μυσίᾳ τε μέχρις Ἀσήμου καὶ Ῥοδόπῃ μέχρι Τοπήρου πόλεως ὁριζομένην*...".

Обр. 1. Археологически обекти в района на Сомовит (наложени на сателитна снимка от 22.09.2009 г., поглед от север – автор Сергей Торбатов): 1. Средновековно селище; 2. Късноантична крепост; 3. Римски кариери; 4. Римски некропол

Fig. 1. Archaeological sites in the vicinity of Somovit (marked on a satellite photo from 22.09.2009, view from north – by Sergey Torbatov): 1. Medieval settlement; 2. Late Roman/Early Byzantine fortress; 3. Roman quarries; 4. Roman necropolis

в непосредствена близост, а не по течението на отдалечения на цели 9 км западно оттук Вит.

Още К. Лицика, въз основа на текста на Прокопий, заключава, че граничен демаркатор на териториите на провинциите Крайбрежна Дакия и Втора Мизия е била р. Осъм (Litzica 1926, 59). На същото мнение, вече с оглед и на останалите писмени свидетелства, категорично застава и В. Бешевлиев (Beševliev 1970, 122-123), но доколкото ми е известно, към това коректно тълкуване на изворите досега открито се е присъединил единствено Й. Колендо (Kolendo 1981, 56; 1985, 236), а разсъждения в същата насока се срещат и у М. Вендел (Wendel 2005, 31).

Изтъкнатото дотук сигурно ограничава възможностите за локализация на укрепените обекти *Λαπιδαρίας/Lapidarias* и *Λουκερναρία/Lucernaria* до участъка от дунавския бряг между устията на реките Вит и Осъм, напълно потвърждавайки становището на К. Лицика отпреди 90 години (Litzica 1926, 58).

Първият опит за определяне точното местоположение на Лапидариас принадлежи на Д. Митова-Джонова, която отъждествява обекта с античните крепостни останки в м. „Руската/Манастира", северно от с. Шияково (Митова-Джонова 1979, 67 № 458). Авторката намира тезата си за „*съвсем убедителна*", предвид непосредствената близост на крепостта до каменните кариери северно от с. Крета (Митова-Джонова 1979, 48, 67, 75), за които има сигурни свидетелства, че са били интензивно експлоатирани и през римската епоха (Велков 1934, 82). На същото мнение очевидно са и тези от сегашните изследвачи, които приемат направеното предположение (Paunov, Prokopov 2002, 80; Wendel 2005, 177, 351; Петрова, Иванов 2008, 176; Kovacheva, Bunov 2012, 194), но въпросното място отстои на 6 км югозападно (!) от Утус и на повече от 9 км (!) в същата посока от дунавския бряг на изток от устието на р. Вит, а това очертава пълната му непригодност за подобна локализация.

Само Й. Колендо, следвайки текста на Прокопий и осланяйки се на топонимични съображения, е склонен да постави Лапидариас в м. „Кариерата" на изток от Сомовит (Kolendo 1981, 57; 1985, 237), където обаче традиционно през последните няколко десетилетия се локализира Луцернария.

Обр. 2. Археологически обекти в района на Сомовит (наложени на карта в мащаб 1:5 000 – автор Сергей Торбатов): 1. Средновековно селище; 2. Късноантична крепост; 3. Римски кариери; 4. Римски некропол; 5. Римски път

Fig. 2. Archaeological sites in the vicinity of Somovit (marked on a map, scale 1: 5 000 – by Sergey Torbatov): 1. Medieval settlement; 2. Late Roman/Early Byzantine fortress; 3. Roman quarries; 4. Roman necropolis; 5. Roman road

Според В. Бешевлиев, който свързва функциите на Луцернария с подаването на светлинни сигнали, местоположението ѝ трябва да се търси „*някъде на изток от Сомовит, по височините над р. Осъм*". Авторът допуска, че тя е имала визуална връзка с крепостта Утус и града Ескус, но счита, че нейното основно предназначение и самото ѝ построяване са били продиктувани най-вече от необходимостта да бъдат подпомогнати в изпълнението на техните задачи настанените в намиращия се наблизо Ансамус/Асемус *milites praeventores* (Бешевлиев 1955, 286; Beševliev 1970, 122).

Локализацията на Луцернария в североизточните покрайнини на Сомовит е предложена от Т. Ковачева (Ковачева 1977, 262-263) и (с изключение на Й. Колендо) не среща никакви възражения в досегашната историография. Въпреки това, тя е съвсем неприемлива поне поради две причини.

На първо място, отъждествяването на Луцернария с останките в м. „Кариерата/Боруня" (обр. 1.2; 2.2) би предполагало наличието на югозапад оттук, в отсечката с дължина около 3 км до устието на р. Вит, на още едно късноантично укрепление, при това по-значително по мащаб (*φρούριον*), което да може да се отъждести с Лапидариас. Такова обаче няма! Повече от половината от разстоянието до устието на Вит е заето от ниска заливна дунавска тераса, а върху полегатия льосов склон на високото крайречно плато е разположено сегашното с. Сомовит, в чиято централна част е регистриран некропол от римската епоха (Ковачева 1977, 254-260; Митова-Джонова 1979, 63 № 409) (обр. 1/4; 2/4), който трябва да се приеме като сигурно свидетелство за съществуването тук и на синхронно селище[16].

16 В посочените съчинения некрополът се свързва с укреплението в м. „Кариерата/Боруня", но това е съвсем неприемливо, поради значителното отстояние на двата обекта (повече от 1 км) и хронологическата им несъвместимост. Към този некропол следва да се отнесат две намерени по различно време

Обр. 3. Фотография на релефите и надписа, изсечени в римските кариери край Сомовит (дигитално копие на оригинала, съхраняван в семейния архив на проф. Т. Герасимов)
Fig. 3. Photo of the reliefs and the inscription cut in the Roman quarries near Somovit (digital copy of the original kept at the family archives of Prof. T. Gerasimov)

На второ място, м. „Кариерата/Боруня" е може би най-неподходящият избор в околностите на Сомовит за изграждане на римска гранична кула, особено ако се поддържа тезата, че тя е имала подчертано сигнализационни функции. Работата е там, че фортификационните останки се намират върху тераса в долната част на западния склон на дълбок и широк дол (!), на кота със 100 до 130 м по-ниска от тази на издигащото се от североизток към югозапад крайдунавско плато, което изключва възможността за какъвто и да било обзор в сектор около 180°. Освен това, тук непосредствено пред брега се простира големият остров Калновец, който почти напълно скрива отсрещния дунавски бряг и прави невъзможно наблюдението в стратегически най-важното за Римската империя направление. Чиста презумпция е и твърдението,

надгробни стели с датировка съответно в първата половина на III и втората половина на II в. (ILBulg., 133, 135; Conrad 2004, 239 Nr. 420-421), както и скулптура на лъв (Ковачева 1977, 251-254). Твърде показателно е, че първата от стелите и лъвското изображение са намерени сред руините на крепостта, преизползвани там като строителен материал.

че мястото предоставя „*безпрепятствена възможност*" за уведомяване на Утус и Ескус чрез светлинни сигнали, тъй като визулна комуникация с тези обекти просто не съществува!

За разлика от предложената обаче, идентификацията на руините в м. „Кариерата/Боруня" край Сомовит с крепостта Лапидариас е не само напълно правдоподобна, но и практически безалтернативна, предвид пълното съответствие на регистрирания тук археологически контекст с писмените сведения и факта, че това е първият укрепен обект по дунавския бряг на изток-североизток от устието от р. Вит.

Λαπιδαρίας/Lapidarias

Анализът на името убедително свидетелства, че крепостта Лапидариас се е издигала край някакви добре известни каменоломни, разработвани по всяка вероятност още отпреди времето на нейното изграждане.

От последните дворни парцели на Сомовит в североизточна посока, на протежение повече от 4,5 км, крайдунавското плато завършва към реката с ясно очертан, отвесен скален венец, чиято височина постепенно се издига до 40 м над тясната заливна тераса. Венецът е прекъснат само на едно място – в района на отстоящата на около 1 км от центъра на селото „Петролна база", където към Дунава се оттича широк и дълбок напречен дол. Оттук на североизток се простират Сомовитските варовикови кариери (обр. 1/3; 2/3), чиято организирана експлоатация започва през 1924 г. и продължава до 1958 г., като за този период от тях са добити стотици хиляди кубически метра камък за нуждите на циментовата промишленост и строителството (Костиков 1992, 61-62). През 1949 г., при разкопаване за добив на камъни на терена до скалата „Делников камък" (на около 100 м от „Петролна база"), жители на селото попаднали на множество готови каменни блокове с размери 40 х 50 х 60 см и някои от тях извадили по 70-80 такива блока, които положили в основите на къщите си (Костиков 1992, 12). Съвременният произход на квадрите е изключен, тъй като при изграждането на кейовата стена на пристанище Сомовит в периода 1919-1922 г. облицовъчният дялан камък е доставян от кариерите на с. Пиргово, Русенско, а във времето на експлоатация на местната кариера през XX в. в нея подобни артикули не са били изработвани (Костиков 1992, 31, 61).

Най-убедителното свидетелство за използването на каменната кариера край Сомовит още през римската епоха са релефите и надписът, изсечени в скалния венец на около 1,4 км източно от селото[17]. За съжаление, те са били унищожени при прокарване продължението на железопътната линия до с. Черковица, но обективна информация за тях предоставя единствената запазена снимка, приложена в първоначалната публикация на паметниците[18] (Герасимов 1961, 235-237) (обр. 3). На посоченото място, на около 3 м от земята в скалата е било скулптирано във висок релеф изображение на божество, поместено в едикула с височина 1,40 м и широчина 0,90 м. Вдясно и малко по-горе от него, върху добре огладената повърхност ясно личал врязан 4-редов латински надпис в *tabula ansata* с размери 0,75 х 0,35 м. Още едно релефно изображе-

17 Отправната точка на това измерване не е известна, поради което точното местоположение на паметниците не може да се определи.

18 Оригиналът на снимката се съхранява в семейния архив на проф. Тодор Герасимов. Той любезно ми беше предоставен (в дигитален формат) за нуждите на настоящата публикация от неговата внучка Бисера Томова (фондовик в НАИМ-БАН), за което сърдечно ѝ благодаря.

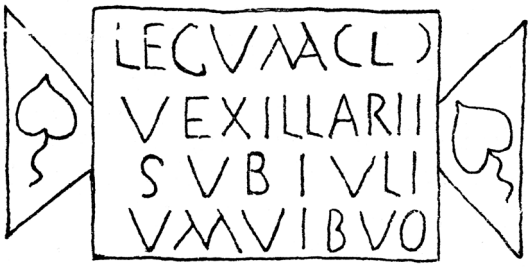

Обр. 4. Рисунка на надписа, изсечен в римските кариери край Сомовит (по Герасимов 1961, 236, обр. 2)
Fig. 4. Drawing of the inscription cut in the Roman quarries near Somovit (after Герасимов 1961, 236, обр. 2)

ние имало и над надписа, в овална вдлъбнатина[19].

Според издателя на паметниците – Т. Герасимов, изображението в едикулата е на Зевс Сбелсурд, а това в овалната вдлъбнатина „*напомня нещо като гъба или птица с дълги крака, стояща върху поставка*". Предложената идентификация на божеството се приема и от други изследвачи (IGBulg., 134; Рабаджиев 1990, 58; Иванов 1997, 80; Ivanov 2000, 171), но конвенционалната иконографска схема, отсъствието на изрично епиграфско указание, както и фактът, че релефът не представя пълзяща змия, считана за специфичен атрибут, характеризиращ особения хтоничен аспект на тракийския Сбелсурд (Дончева 2005, 347), показват, че по всяка вероятност имаме работа с образа на класическия Зевс Керавън/Юпитер Фулминатор. Що се отнася до загадъчното второ изображение, то по-късно е категорично определено от Т. Сарновски като „орел" (така в: Sarnowski 1988, 96 prz. 33), което е възможна, но все пак несигурна идентификация.

Не по-малко проблематични са датировката и тълкуването на надписа, разположен между двете релефни изображения (обр. 4). Текстът иначе е достатъчно ясен и гласи: *Leg(ionis) V Maced(onicae) / vexillarii / sub Iuli- / um Vib(ianum)*[20] *vo(tum)* (IGBulg., 134).

Т. Герасимов го отнася към втората половина на III в. и счита, че споменатото отделение вексилации „*е работило по крайбрежния път или е трошило камъни от крайбрежната скала, необходими за строежи в Ескус или другаде*" (Герасимов 1961, 236). Р. Иванов се опитва да прецизира датировката, като я поставя в навечерието на посещението на император Диоклетиан по тези места през 294 г., а за войниците приема, че са били ангажирани с добив на камък в близката кариера и с поправка на пътя в отсечката Ескус – Нове (Иванов 1997, 82-83; Ivanov 1997, 609; Иванов 1999, 285; Ivanov 2000, 173-174).

Според другото споделено в научната книжнина мнение, надписът е много по-ранен. Б. Геров го датира в края на I в. (Gerov 1979, 225; IGBulg., 134), а Т. Сарновски – във флавиево или раннотраяново време, като го свързва с подготвителната фаза на Дакийските войни на император Траян и конкретно със „*строителни работи по трудния за транспортния трафик участък от крайдунавския път между устията на Вит и Осъм*" (Sarnowski 1986, 66; 1988, 42, 53, 96 prz. 33). Оприличаването от Т. Сарновски на

19 Откривател на паметниците и автор на снимката и теренните бележки за тях е С. Стефанов, директор на музея в Свищов. Най-вероятно е това да е станало през 1928 г., когато същият е посетил Сомовит, където е видял и описал една зазидана в чешма надгробна плоча с латински надпис. Надписът е публикуван по-късно от Б. Геров (Геров 1952/53, 375 № 321; IGBulg., 135).

20 Допълването на името по този начин е предложено от гл. ас. Николай Шаранков, който справедливо отбелязва, че в случая съвсем сигурно става дума за *cognomen*.

надписа от Сомовит на някои от района на Железни врата (CIL III Suppl./II 13813 a, c, d) обаче е съвсем некоректно, тъй като последните са монументални акламации в чест на управляващи императори, а този от Сомовит – скромен оброк на божество. Още по-странен е опитът на автора да свърже нашия паметник с прочутата *Tabula Traiana* пак оттам (CIL III/1 1699 = CIL III Suppl./I 8267), която, освен че също е акламация, е пищно орнаментирана и повече от четири пъти (!) по-голяма по размери от него.

Веднага трябва да отбележа, че каквито и да било асоциации с римския крайдунавски път в района на Железни врата са напълно неуместни, по простата причина, че по тези места пътят не е преминавал по брега на реката в подножието на скалния венец, а по високото плато над него, както обстойно ще бъде пояснено по-нататък в изложението. Следователно присъствието тук на споменатите в надписа вексилации може да се обясни не с тяхното участие в пътно строителство, а единствено с работата им в тукашната каменна кариера.

Макар това да не се отбелязва изрично в коментираните публикации, веднага прави впечатление, че и едната, и другата група учени, отделили внимание на скалния надпис от Сомовит, негласно са съобразили предлаганите от тях датировки с времето, когато V Македонски легион е лагерувал в Ескус. Изключването на хронологическия отрязък от началото на II в. до към края на III в. като възможност за датировка на паметника очевидно не се дължи на някакви изключителни езикови и/или палеографски особености на текста (иначе как би могъл да се отнася той както към края на I, така и към края на III в.!), а на това, че за тези автори появата на *vexillatio* от V Македонски легион по тези места в периода от 102-106 до към 270-275 г.[21] е съвсем неприемлива. Епиграфският материал обаче свидетелства, че изпращането на работни вексилации от една провинция в друга не е било непозната практика през римската епоха. Показателни в това отношение са многочислените надписи от кариерите в Бролтал, повечето от които са оставени от работни групи на различни войскови части от гарнизона на Долна Германия, макар самите кариери да са се намирали на територията на провинция Горна Германия (Bauchhenss 1986, 90; Hirt 2010, 175). Твърде интересен е и посветителният надпис от Бъняса, предмет на известни разночетения в научната книжнина (Tocilesco 1900, 202, nr. 25; CIL III/Suppl. II 14433; AE 1901, 0050; ILS III 9118; Premerstein 1912, 148-149). В него става дума за едно общо[22] вексилацио от I Италийски и V Македонски легион, което действало в Тропеум Траяни. Епитетите *Moesica* и *Dacica*, добавени към имената съответно на първия и втория от легионите, сигурно свидетелстват, че олтарът е бил поставен по време, когато V Македонски легион вече не е станувал в Трезмис, а в Потаиса. Паметникът се разглежда в контекста на събитията, свързани с Маркоманските войни на Марк Аврелий и конкретно – с опустошителното нападение на костобоките в 170 г. [23], довело до ограбването и опожаряването на Тропеум Траяни[24]. Характерът на споменатото в надписа вексилацио еднозначно се определя като „боен", а появата и присъствието му в града се поставя

21 За промените в дислокацията на *legio V Macedonica* през този период вж.: Bărbulescu 1987, 22-54; Иванов 1999, 88-89; Grec 2004, 17-28; Matei-Popescu 2010, 45-53, 75.

22 Според някои от издателите и коментаторите – две отделни вексилации.

23 Подробен анализ на мненията, изказани за датировката, посоките и териториалния обхват на нашествието, придружен с пълно критично представяне на актуалната нумизматична и археологическа информация по въпроса, е представен в: Varbanov 2007, 160-166.

24 Само А. Арическу приема, че съдържащите се в надписа сведения касаят периода след управлението на Марк Аврелий (Aricescu 1977, 104).

във времето непосредствено след преживяната катастрофа[25] и се тълкува като мярка, целяща осигуряване на неговата безопасност от евентуални нови варварски нападения *(Saxer 1967, 41-42;* Suceveanu, Barnea 1991, *59;* Matei-Popescu 2010, 82, 106[26]). Основателно възниква въпросът, какво ще прави „бойно" вексилацио в един разорен град, разположен дълбоко във вътрешността на провинцията, който, на всичкото отгоре едва ли е бил укрепен по това време? След нашествието на костобоките обаче в Тропеум Траяни са предприети мащабни възстановителни работи и вероятно чак тогава е била изградена, а не само поправена, както се твърди в някои публикации[27], първата крепостна стена на града. Именно с това следва да се свърже, според мен, и присъствието в града на сборното вексилацио от посветителния надпис, което съвсем не ще да е било „бойно", а „работно"[28].

От приведените примери е видно, че появата на едно работно *vexillatio* от V Македонски легион в каменните кариери край Сомовит е напълно възможна не само след отпътуването на легиона от Ескус за Трезмис, но дори и по време на „дакийския" период в неговата история. По повод последното бих искал да спомена един любопитен детайл: върху малка (?) серия печати на легиона от Потаиса, принадлежащи към най-разпространения тук тип 12, стандартният надпис L V M е поместен в *tabula ansata* с вписани в ансите бръшлянови листа (Grec 2006, 54, 60, 81), която твърде много наподобява тази от надписа от Сомовит. Подобни печати не са известни на юг от Дунава, а специфичната иконография на *tabula ansata* не е възпроизведена в други епиграфски паметници, свързани с V Македонски легион.

Според Н. Шаранков[29], дата чак в края на III в. е прекалено късна за скалния над-

---

25 Б. Геров допуска датировка на паметника в 169/170 г., т. е. преди нападението (Gerov 1968, 327), а В. Шайдел – както преди, така и след него (Scheidel 1990, 494). Датировка преди нападението обаче е неприемлива, тъй като нападението е било напълно изненадващо, което изключва възможността за предприемане на каквито и да било превантивни мерки, още повече – в определен пункт, отдалечен от имперската граница.

26 В по-нова своя публикация Ф. Матей-Попеску изненадва със скепсиса си по отношение на възможностите за историческа интерпретация на коментирания надпис (Matei-Popescu 2014, 213-214), което никак не се съгласува с доста категоричното му противоположно мнение по същия въпрос, изложено в цитираната в текста работа.

27 Така в: Barnea et al. 1979, 48-63; Bogdan Cătăniciu 2000-2001, 415. Основателни възражения срещу тезата, че Тропеум Траяни е имал крепостна стена още от траяново време, са изказани в: Matei-Popescu 2014, 210-211. Трябва да се отбележи, че засега няма никакви данни за фортификационно строителство с цивилен характер във вътрешността на балканските предели на Римската империя преди управлението на император Марк Аврелий. Напротив, въз основа на многочислени сигурно датирани археологически и епиграфски свидетелства, в научната книжнина отдавна се е утвърдило мнението, че укрепяването на градовете в Мизия и Тракия представлява масирана и целенасочена кампания, провокирана именно от нашествието на костобоките, което нагледно показало, че няма „безопасни" и недосегаеми за варварите провинции (Mihailov 1961, 10-18; Biernacka-Lubańska 1982, 212-213; Johnson 1983, 22; Русева-Слокоска 1994, 173; Lozanov 2015, 87).

28 От Тропеум Траяни са известни три олтара, преработени по-късно в бази за колони. От малкото, останало от надписите върху тях се заключава, че е бил възпроизведен практически идентичен текст, но вероятно с посвещения на различни божества (Tocilesco 1900, 195-196, nr. 15-17; CIL III/Suppl. II 14214[3]). Съвместното споменаване на I Италийски и V Македонски легиони в началото на текста се тълкува като указание, че и тук става дума за общо вексилацио на двата легиона. Запазено е името на само един от посветителите – *Orfius Sabinus*, отбелязан като *evocatus* от V Македонски легион. Някои автори свързват тези олтари с коментирания горе в текста и допускат, че всички те се отнасят до едно и също вексилацио (Suceveanu, Barnea 1991, 59-60).

29 Изказвам сърдечна благодарност на гл. ас. Николай Шаранков (СУ „Св. Климент Охридски"), който любезно сподели в писмо от 18 март 2016 г. мнението си за този надпис и се съгласи да го представя в настоящата работа.

пис от Сомовит. Той счита, че отделни форми на букви, възприемани като по-късни, могат лесно да се обяснят с влияние от курсивното писмо, каквото в този надпис без съмнение има. Съименници на командира на вексилариите, за които обаче би било пресилено да се твърди, че имат някаква родствена връзка с него, се откриват върху олтара от Трезмис, издигнат в 134 г. от отбилите тогава службата си войници от V Македонски легион, сред които фигурира и един *Iul(ius) Vibia[nus]* (CIL III/2 6178-6180; ISM V 137 – колона VI, ред 17), както и в екземпляр от конституция от 20 август 127 г. за помощните войски и флота на Долна Мизия, в който първият свидетел носи имената *Ti(berius) Iulius Vibianus*[30] (Roxan 1997, 287-299 = RMD IV 241). По ономастични и палеографски съображения, както и въз основа на цялостното му оформление, Н. Шаранков заключава, че коментираният надпис едва ли е по-късен от II в.[31]

Каквато и да е неговата датировка, надписът на вексилариите от кариерата край Сомовит със сигурност няма отношение към римския крайдунавски път, но връзката му с релефите е несъмнена. Повечето от изследвачите (Т. Герасимов, К. Рабаджиев, Р. Иванов) ги считат за синхронни, само Т. Сарновски допуска надписът да е по-ранен. Според мен, обратната възможност не само не трябва да се изключва, но дори е по-правдоподобна, тъй като скулптирането на толкова високи релефи в непосредствена близост до съществуващ надпис твърде лесно би могло да доведе до неговата повреда или дори пълно унищожаване, а и как би могло да стане ясно към кого е отправено посвещението при отсъствието тук на ясно разпознаваем култов релеф. Съществуването на подобни обособени култови места в кариерите е позната практика през римската епоха в различни части на империята (Cumont 1917, 156-159, 325-329; Florescu 1936, 43-46; Estienne 2003, 55-67)[32].

На по-малко от 200 м югозападно от началото на кариерата, на срещуположния склон на спускащ се към Дунава широк дол, се намират останките от късноантична крепост, която, според приведените дотук аргументи, съвсем сигурно трябва да бъде отъждествена с Лапидариас (обр. 5.1-2).

Първи сведения за обекта дава В. Добруски. Той назовава местността с влашко-

---

30 В друг екземпляр от същата конституция (Eck, Pangerl 2008, 232-236) е запазен само когномена на същия свидетел, съвсем отчетливо изписан като VRBANI. Издателите явно съзират тук гравьорска грешка и възстановяват името в познатия от първото копие вид – *[Ti. Iulius] Vibianus. Ti. Iulius Urbanus* обаче е изключително популярно лице в документите от този вид, изпълнявайки функциите на свидетел при копирането на множество конституции за различни провинции в периода 105-129 г. (RMD I, p. 106-107; RMD II, p. 223; RMD III, p. 348-349; Pferdehirt 2004, 205). Поради това, коректурата в конкретния случай е неприемлива, но такава с голяма увереност може да бъде предложена по отношение на първия екземпляр, където същите преномен и номен се появяват в комбинация с когномена *Vibianus*, вероятно погрешно заимстван от втория свидетел, който също е добре познат от дипломатиката.

31 Има и автори, които не вземат отношение по датировката, а само я отбелязват като спорна, обхващаща периода от управлението на Траян до това на Диоклециан (Боянов 2008, 140).

32 До 1934 г. в началото на каменната кариера, където са сега резервоарите на „Петролна база", е съществувало едно помещение с 6-7 м дължина и широчина и 4 м височина, изсечено в скалата. То е имало добре оформен вход с широчина 1 м и височина 2 м, а стените и таванът му били прави и гладки, с керемиден цвят. В източната стена било скулптирано релефно изображение на „Разпятие Христово" с размери 0,60 х 0,40 м (Костиков 1992, 11-12). Датировката е неясна, но връзката на помещението с християнския култ, поне през определен период от неговото използване, е несъмнена. То е било унищожено в процеса на експлоатация на кариерата. И сега обаче на различна височина в скалния венец личат останки от каверни и малки пещери със следи от изкуствена дообработка. Много е вероятно през Средновековието тук да е имало манастирски комплекс, подобен на проучените край близкия Никопол скални обители (Аспарухов 2007, 69-82). Непосредствено над кариерата, върху източния склон на широкия дол се намира м. „Селище", където се намират останките на предходника на сегашния Сомовит от епохата на българското средновековие и ранната османска епоха (Костиков 1992, 14) (обр. 1/1, 2/1).

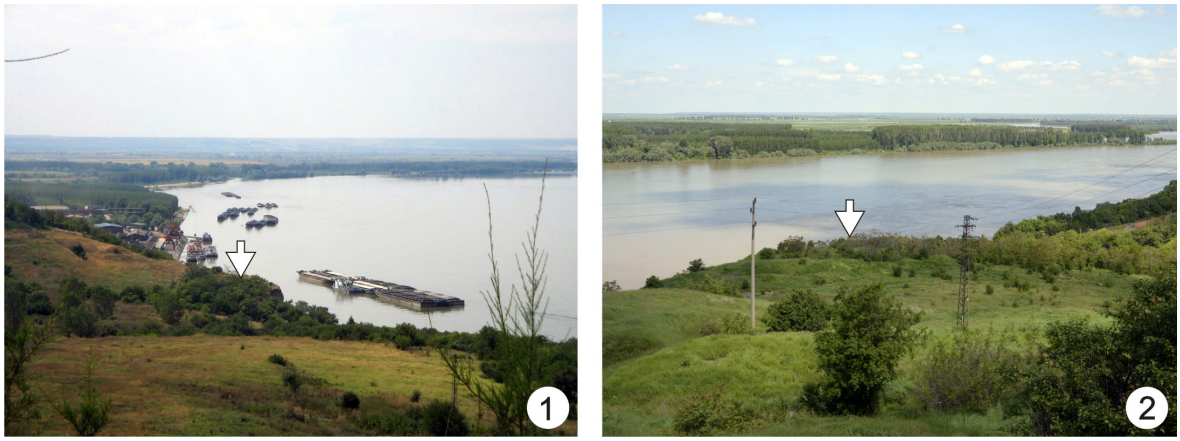

Обр. 5. Местоположение на късноантичната крепост Лапидариас:
1. Поглед от изток; 2. Поглед от югозапад
Fig. 5. Location of the Late Roman/Early Byzantine fortress Lapidarias:
1. View from the east; 2. View from the southwest

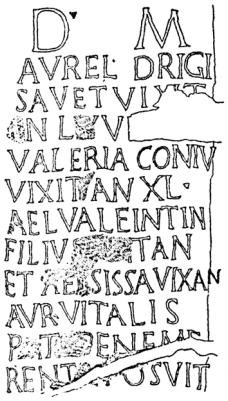

Обр. 6. Надгробна плоча с латински надпис от Сомовит (по Kalinka 1906, 307 Nr. 392)
Fig. 6. Gravestone with Latin inscription from Somovit (after Kalinka 1906, 307 Nr. 392)

то ѝ име „Piatra del Nicului" („Ников камък") и съобщава за намирани тук основи от зидове, керемиди, изгорено жито. Обектът е определен като „римско селище", а вниманието на автора е съсредоточено върху изкопана оттук надгробна плоча с латински надпис (Добруски 1900, 127-128) (обр. 6). Паметникът е многократно коментиран в научната книжнина впоследствие (Seure 1901, 323 Nr. 27; CIL III/Suppl. II 14421; AE 1903, 0249; Kalinka 1906, 307 Nr. 392; ILBulg., 133; Conrad 2004, 239 Nr. 420; Боянов 2008, 139-140; Александров 2013, 85). В. Добруски описва и един видян в Сомовит жертвеник, посветен на Юпитер, за който обаче е сигурно установено, че е бил пренесен тук от Ескус (Добруски 1900, 64; CIL III/Suppl. II 14420; Kalinka 1906, 117 Nr. 124; ILBulg., 24).

Макар да са преминали по тези места приблизително по същото време, К. Шкорпил и Б. Дякович не са открили в Сомовит никакви старини, като вторият от тях се задоволява с преразказ на сведенията, събрани по-рано от В. Добруски (Дякович 1904, 42).

За обекта отново става дума в научната книжнина едва 70 години по-късно, когато той вече е правилно определен като „крепост". Представяйки резултатите от спасително археологическо проучване през 1969 г. на римския некропол в централната част на Сомовит, Т. Ковачева публикува неизвестни дотогава данни и за крепостта в м.

„Кариерата/Боруня" (Ковачева 1977, 251). Те са заимствани от бележки на Г. Табакова и Е. Генова, посетили мястото по-рано, преди неговото окончателно съсипване от местното население за добив на готов за употреба строителен материал. Крепостта е описана като петоъгълна, с площ 7 дка. Още тогава зидовете ѝ са били запазени само в субструкция. Те имали дебелина 2,30 м и били градени от местен камък, споен с бял хоросан, съдържащ ограничено количество натрошена тухла. В западната част на крепостта личали останки от масивна постройка, ориентирана север-юг. Нейните стени били дебели 2,10 м, като в южната се разпознавал вход, оформен с каменни блокове с дължина 1,10 м и широчина 0,85 м. Приложеният към статията „*план на римския кастел*" (Ковачева 1977, 252, обр. 1) обаче не само не съответства, но и открито противоречи както на приведените описания, така и на елементарната логика, с оглед конфигурацията на терена.

В малко съкратен вид, с позоваване на публикацията на Т. Ковачева (тогава още под печат), същата информация е поместена в „Археологическа карта на Плевенски окръг" (Митова-Джонова 1979, 63 № 408, 75). По-късно тя е репродуцирана и в селищната история на Сомовит, с неизвестно откъде почерпана добавка, че „*крепостта била издигната от издялани каменни блокове*" (Костиков 1992, 12). Възможно е авторът да е изтълкувал по такъв начин сведението за начина на оформяне на входа на постройката в западната част на укреплението, но не е изключено и да привежда свои лични наблюдения или спомени на местни жители, както на много други места в книгата.

При посещенията на обекта през 2014 и 2016 г.[33] беше предприет опит за верификация на наличните данни. За съжаление, сега на терена не личи нищо от регистрираните в миналото структури, които най-вероятно са вече напълно унищожени (обр. 7/1-2). Мястото отдавна не се използва за извличане на строителен материал, но следите от този процес са съвсем очевидни. Дълбоки траншейни изкопи с масивни валообразни насипи от двете им страни ясно очертават (в негатив!) трасето на демонтираната околовръстна крепостна стена (обр. 7/3). По същия начин се разпознава и един напречен зид, разделящ укрепената територия на две приблизително равни по големина части (обр. 7/4). Кули не личат. Заснетият план[34] потвърждава наблюденията на предишните изследвачи, че крепостта е била приблизително петоъгълна (обр. 8), но площта ѝ е значително по-малка от отбелязаната и едва надхвърля 2 дка. От север и северозапад крепостна стена по всяка вероятност не е имало, тъй като тук платото завършва с отвесен скален венец, който се издига на 15-18 м над крайдунавската тераса. При обходите в защитената площ не беше намерен никакъв археологически материал[35], но един съвременен изкоп по склона в североизточното подножие на укреплението разкрива пласт от разпилени деструкции, наситен с бучки отухлена глина и оскъдно количество дребни фрагменти от късноантична строителна керамика.

Според текста на Прокопий, Лапидариас е била съществуваща от по-отдавна крепост, която император Юстиниан I само „*възобновил*". Липсата на конкретни сведения и на археологически проучвания прави невъзможно точното определяне на времето на нейното изграждане. Все пак, реализираната планова схема решително

33 През май 2014 г. – заедно с гл. ас. д-р Калин Димитров и Биляна Иванова, докторант в НАИМ-БАН, а през април 2016 г. – само с Биляна Иванова.

34 Планът е снет с GPS устройство Garmin eTrex Legend HCx.

35 Сега теренът не се използва за никакви цели. Повърхността е затревена и е обрасла с горска растителност. На места личат полузатрупани стари иманярски изкопи.

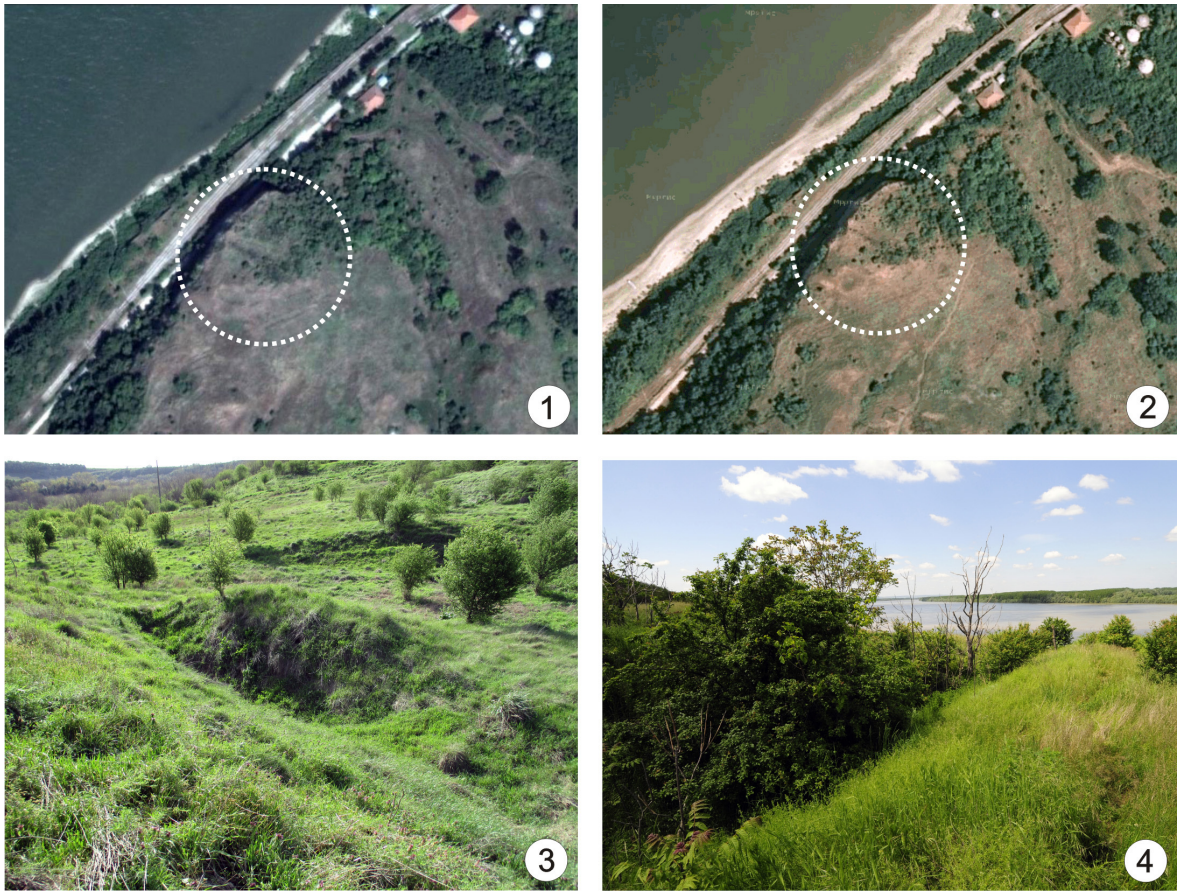

Обр. 7. Съвременно състояние на останките от късноантичната крепост Лапидариас: 1. Сателитна снимка от 22.09.2009 г.; 2. Ортофотография от 2012 г.; 3. Негатив на югоизточната крепостна стена (02.04.2016 г.); 4. Негатив на вътрешен разделителен зид (06.05.2014 г.)

Fig. 7. Present state of preservation of the remains of the Late Roman/Early Byzantine fortress Lapidarias: 1. Satellite photo from 22.09.2009; 2. Orthophoto from 2012; 3. The trench left after building material was removed from the southeastern fortress wall (02.04.2016); 4. The trench left after building material was removed from an inner partition wall (06.05.2014)

не се вписва в каноните на римското фортификационно строителство от епохата на Принципата. Сравнително голямата дебелина на крепостната стена и употребеният за градежа ѝ хоросан с примес на счукана тухла също са сериозни доводи за датировка в Късната античност. Убедително свидетелство за последното са два надгробни паметника, за които вече стана дума в текста по-горе[36]. Те са били вградени в крепостната стена като сполии и предоставят сигурен, макар и относителен *terminus post quem* за времето на строежа. Стелата в памет на ветерана *Aurelius Drigissa* и членовете на неговото семейство датира от първата половина на III в., след 212 г. (Conrad 2004, 239 Nr. 420), а погребалната лъвска статуя (Ковачева 1977, 251-254) има множество близки паралели от II-III в. от долнодунавските земи (Daicoviciu 1924, 256-257; Иванов и др. 2006, 139; Popa, Totoianu 2009, 78-79)[37]. Изземването на надгробни паметници от ста-

36 Вж. и бел. 16.

37 Такива паметници се съхраняват, а част от тях дори са изложени в постоянните експозиции на редица музеи в България (Национален исторически музей – София, Регионален исторически музей

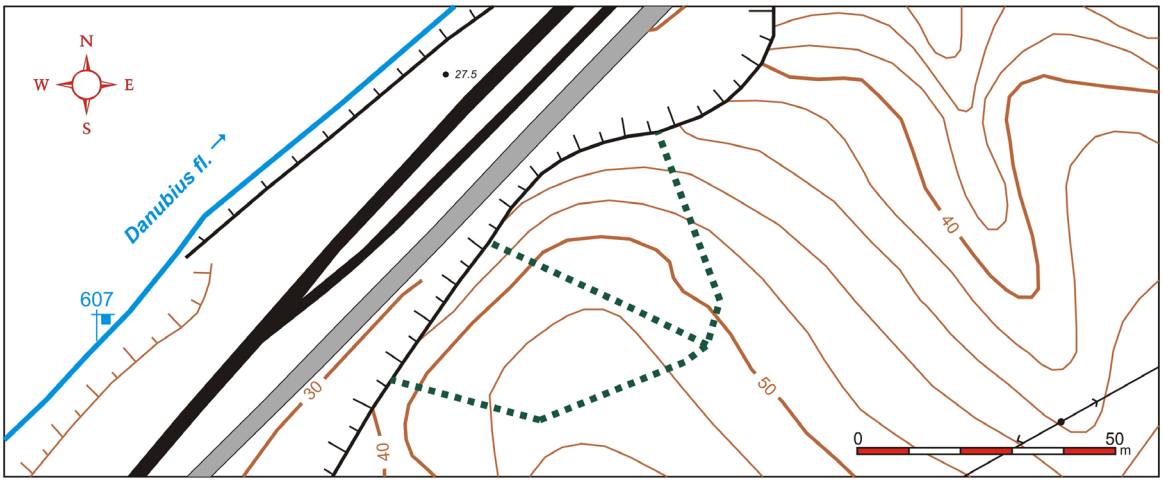

Обр. 8. План на късноантичната крепост Лапидариас (автор С. Торбатов)
Fig. 8. Plan of the Late Roman/Early Byzantine fortress Lapidarias (by S.Torbatov)

ри некрополи, с оглед добиване на доброкачествен и евтин строителен материал, е широко засвидетелствана практика в пределите на Римската империя от последната четвърт на III в. насетне (Johnson 1983, 56; Foss, Winfield 1986, 125-129; Торбатов 2002а, 56-57). Това е било наложено от необходимостта за бързо отстраняване на разрушенията, причинени от масираните варварски нашествия през втората и третата четвърт на века, а впоследствие – и от повсеместно разгърналото се интензивно фортификационно строителство, свързано с въведената принципиално нова военна организация на империята.

Лапидариас не фигурира в *Notitia Dignitatum* и причините за това могат да се търсят в различни посоки. Макар и определена от Прокопий като *φρούριον*, което според самия него е гръцки еквивалент на латинския термин *castellum* (Proc. De aedif. II, 5, 9 – ed. Haury/Wirth), предвид твърде скромните ѝ размери, крепостта много мъчно може да се окачести като базов лагер на самостоятелна военна част или на подчинено на префект легионно подразделение от късноримския период, а в *Notitia Dignitatum* са отразени само укрепените обекти с подобни функции. Освен това, Лапидариас може въобще да не се е числяла към военната фортификационна инфраструктура по дунавската граница на Римската империя, а да е била обикновено укрепено селище. Не бива да се изключва и трета възможност: тъй като в раздела на документа за Крайбрежна Дакия е отразен съставът и дислокацията на провинциалната войска към края на управлението на император Констанций II (Sarnowski 1985, 126; Sarnowski 1991, 22), крепостта може просто все още да не е съществувала по това време.

В училищната сбирка в Сомовит в недалечното минало са се съхранявали неизвестно количество монети, включващи екземпляри на императорите Нерва, Диоклециан, Максимиан, Константин I, Грациан и Юстиниан I. За точното им местонамиране няма данни, но се счита, че всички те произхождат от района на селото (Ковачева 1977, 251). Твърде е вероятно повечето (?) от тях да са били събрани сред руините на крепостта, която не само е била единственият известен тогава археологически обект в селското землище, но и активно е била използвана от местните жители като нерегла-

– Видин, Исторически музей – Лом, Регионален исторически музей – Плевен, Регионален исторически музей – Русе, Исторически музей – Тутракан и т. н.), но те не са били предмет на специално проучване и научна публикация.

ментирана кариера за добив на камъни чак до към края на 60-те години на миналия век. В такъв случай монетите биха очертали два ясно обособени периода в нейното използване – късноримски и ранновизантийски, с отчетливо маркиран хиатус между тях, което много добре се съгласува с текста на Прокопий за възобновяването на крепостта Лапидариас от император Юстиниан I.

Λουκερναρία/Lucernaria

Отъждествяването на крепостта Лапидариас с фортификационните останки в м. „Кариерата/Боруня" край Сомовит оставя напълно открит въпроса за локализацията на Луцернария. От анализа на писмените свидетелства следва, че тя трябва да бъде търсена някъде по високия дунавски бряг на изток-североизток от началото на Сомовитските каменни кариери и преди устието на р. Осъм. Подробното представяне на старините на територията на с. Черковица в предишна моя работа (Торбатов 2016, 31-32, 38-46) ограничава участъка за възможна локализация на обекта още повече – до северозападните покрайнини на селото, т. е. в ивица с дължина само около 4 км. За целта, през 2014, 2015 и 2016 г. тук бяха предприети системни обходи[38], в резултат от които бяха регистрирани всичко на всичко два археологически обекта (обр. 9, 10).

Единият от тях е силно обезличена вследствие на дългогодишно разораване могила, разположена на запад от възвишението Саръ-еръ (обр. 9/1, 10/1, 11/1). Могилата е означена още върху картен лист от Второто териториално заснемане на Хабсбургската империя, съставен в 1857 г. (вж. Торбатов 2016, 41-42), а впоследствие – и в руската триверстова карта от края на XIX в. Тя присъства и в съвременните топографски карти в мащаб 1:25 000 и 1:50 000, където е отбелязана и височината ѝ спрямо околния терен по време на заснемането – съответно 3 и 2 м. Сега могилата едва се разпознава, а по повърхността ѝ не се открива никакъв подемен археологически материал.

Вторият обект се намира в м. „Манастирище", на около 1 км северозападно от покрайнините на с. Черковица. Заема малко възвишение, непосредствено над стръмния склон на високото крайдунавско плато (обр. 11/2). Оттук се открива прекрасен обзор нагоре и надолу по течението на р. Дунав, както и на десетки километри на север към Влашката низина, включително и над цялата делта на р. Олт. Обектът има пряка визуална връзка и с късноантичния Асемус (обр. 11/4). Мястото попада в обработваеми земеделски земи, поради което системно е било почиствано в близкото минало от извадените от плуговете след оран камъни от стари градежи. За тази дейност свидетелстват камарите от камъни край нивата, както и масивните строителни деструкции, наситени с парчета хоросан, избутани с булдозер в горната част на склона към Дунава (обр. 11/3). Досегашните изследвачи са безусловно прави, че сега останките на това място са вече заличени (Митова-Джонова 1979, 66 № 451; Ковачева 2004, 32; 2008, 15), но опитът им да ги отъждествят с „античния град" Анасамус/Асамус е напълно несъстоятелен, както убедително беше доказано неотдавна (Торбатов 2016, 37-40). Не отговаря на истината и твърдението, че въпросните останки се разпростират на площ от около 100 дка, а допускането, че *„вероятно тук дълго след разрушаването на античния град е останала запазена християнска църква и тя е дала името както на местността, така и на днешното селище* [т. е. Черковица]" (*Митова-Джонова 1979, 66, 76; подобно и в: Митова-*

38 През май 2014 г. – заедно с гл. ас. д-р Калин Димитров и Биляна Иванова, докторант в НАИМБАН, а през септември 2015 г. и април 2016 г. – само с Биляна Иванова.

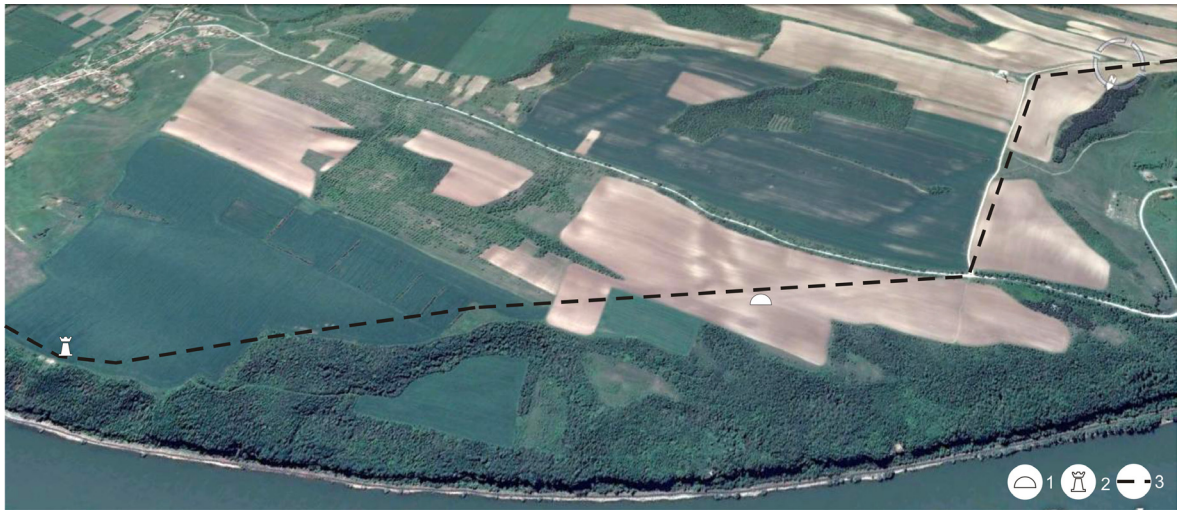

Обр. 9. Археологически обекти западно от Черковица (наложени на сателитна снимка от 22.04.2016 г., поглед от северозапад – автор С. Торбатов): 1. Могила; 2. Късноантично укрепление; 3. Римски път

Fig. 9. Archaeological sites westwards from Cherkovitsa (marked on a satellite photo from 22.04.2016, view from northwest – by S. Torbatov): 1. Tumulus; 2. Late Roman/Early Byzantine fortification; 3. Roman road

Джонова 1985, 282), определено се отнася към сферата на съвременното митотворчество. Трябва да се отбележи, че топонимите с църковно-християнски оттенък („Манастир", „Манастирище", „Църквище" и т. н.) са доста популярни в българските земи за означаване на местности с древни останки. Така например, само в каталога към работата на М. Вендел за пътните съобщения през ранновизантийската епоха са включени 38 обекта с подобни имена, от които 20 са крепости, 10 – селища и едва 8 – действително църкви или манастири (Wendel 2005, 263-375). Що се отнася до териториалния обхват на обекта в м. „Манастирище" край Черковица, то дори и след брануване подемният археологически материал не се разнася на площ повече от около 2,5 дка[39]. Теренът е осеян с дребни камъни, фрагментирана строителна и битова керамика, и множество парчета бял хоросан с различна големина. Последното, както и споменатите по-горе деструкции, машинно отместени в северната периферия на нивата, свидетелстват за наличието тук на солидни градежи на хоросанова спойка. Събраният на терена керамичен материал не е многочислен, но съвсем компактен в хронологически аспект. Представени са ограничено количество кухненски и предимно амбалажни съдове, всички те със сигурна датировка в късната античност (обр. 12). Сред фрагментите няма безспорно диагностични, но част от тях могат с голяма вероятност да се определят като произхождащи от амфори, спадащи към типове I/1, II, XI и XV по класификацията на Г. Кузманов (Кузманов 1985, 9-12, 17, 20-22), които се срещат в българските земи през различни времеви отрязъци в интервала от началото на IV до началото на VII в.[40]

Серия сателитни снимки от 2009 и 2010 г. и една ортофотография от 2012 г. дават отлична възможност не само да се прецизира местоположението на обекта, но дори и да се определят приблизителните му план и размери (обр. 13/1-4). Особено ценна е

39 Това беше установено при посещението на обекта през септември 2015 г.

40 По сведение на г-н Венцислав Маринов Кулчев, жител на с. Черковица, в м. „Манастирище" често са били намирани и продължават да се намират *„дребни медни римски монети"*.

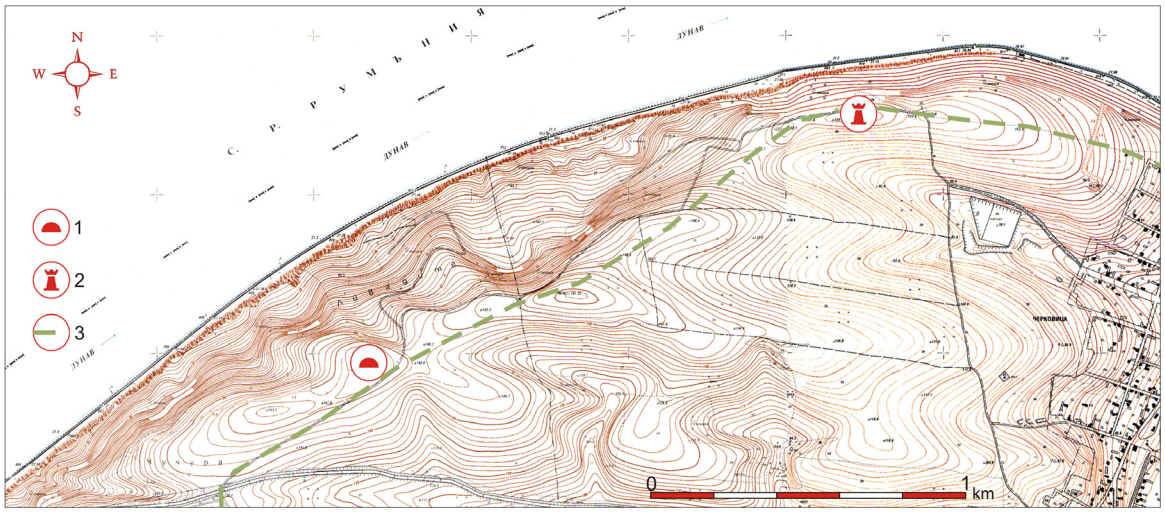

Обр. 10. Археологически паметници западно от Черковица (наложени на карта в мащаб 1:5 000 – автор С. Торбатов): 1. Могила; 2. Късноантично укрепление; 3. Римски път
Fig. 10. Archaeological sites westwards from Cherkovitsa (marked on a map, scale 1: 5 000 – by S. Torbatov): 1. Tumulus; 2. Late Roman/Early Byzantine fortification; 3. Roman road

снимката от 22 септември 2009 г., както поради по-доброто си качество, така и поради факта, че на нея останките се очертават много по-ясно и компактно (като по-светло петно сред разораната нива), отколкото са на снимки от следващата година (разнесени на доста по-голяма площ, най-вече в източна и южна посока). Обектът е с площ около 1,4 дка и има план на силно издължен от запад към изток трапец, с приблизителни размери на основите 35 и 22 м (западна и източна страни), а на бедрата – 48 и 50 м (северна и южна страни) (обр. 14).

Останките в м. „Манастирище" са не само единственият археологически обект със селищни характеристики по дунавския бряг между Сомовитските каменни кариери и северозападните покрайнини на Черковица, но и единственият обект от късната античност на изток от Лапидариас до р. Осъм, маркираща в онези времена границата между префектурата Илирик и диоцеза Тракия. Това, съчетано с топографските особености на местността и пълния синхрон между регистрирания археологически контекст и писмените сведения, убедително налага локализирането тук на бурга Луцернария. Въпросът относно неговото име не може да бъде разрешен при сегашното състояние на проучванията.

Според Прокопий, първоначално на това място се издигала „*една единствена кула*". Пак в съчинението си „За строежите" авторът пояснява, че от такъв тип били много от укрепленията по дунавската граница на Римската империя в миналото, но те били разрушени до основи при хунските нашествия през първата половина на V в. (Proc. De aedif. IV, 4, 4 – ed. Haury/Wirth). Такава ще да е била съдбата и на бурга Луцернария, но император Юстиниан I не само го възстановил, но и „*превърнал в доста значително укрепление*", което се потвърждава от посочените по-горе приблизителни размери на обекта, изведени въз основа на сателитните снимки.

Римският крайдунавски път между реките Осъм и Вит

Първото сведение за останки от римския крайдунавски път между реките Осъм и Вит е на К. Шкорпил и то буквално гласи следното: „*На берегу Дуная, между устьями*

Обр. 11. Съвременно състояние на археологическите обекти западно от Черковица: 1. Могила западно от възвишението Саръ-еръ (02.04.2016 г.); 2. Останките в м. „Манастирище" (02.09.2015 г.); 3. Преотложени строителни деструкции (02.04.2016 г.); 4. Поглед от м. „Манастирище" към късноантичния Асемус (02.04.2016 г.)
Fig. 11. Present state of preservation of the archaeological sites westwards from Cherkovitsa: 1. Tumulus westwards from the Sari-eri height (02.04.2016); 2. Remains in the locality "Manastirishte" (02.09.2015); 3. Displaced building destructions (02.04.2016); 4. View from the "Manastirishte" locality to the Late Roman/Early Byzantine Asemus (02.04.2016)

р. Осма и р. Видъ выкапывали камни римской военной дороги; она направлялась к большому кургану, находящемуся на востокъ отъ с. Сомовитъ" (Шкорпил 1905, 461). Бидейки незапознат с резултатите от теренните проучвания на чешкия учен и въобще с археологическите реалности в този район, десетина години по-късно К. Милер предлага чисто умозрителна реконструкция на пътното трасе (Miller 1916, 496-497, 504), която за дълго време заема доминираща позиция в научната книжнина, въпреки нейната абсолютна несъстоятелност[41]. От 70-те години на миналия век насетне, във връзка с успешното разрешаване на проблема с локализацията на пътната станция Анасамус, изследвачите преоткриват цитираното по-горе известие на К. Шкорпил, но, както ще стане ясно от изложението по-нататък, го тълкуват формално и в крайна сметка ... съвсем погрешно. Така, в съвременната историография трайно се установи тезата, че от с. Черковица на запад-югозапад римският крайдунавски път е следвал тясна-

41 Подробно по тези въпроси в: Торбатов 2016, 32-35.

Обр. 12. Керамични находки от м. „Манастирище"
Fig. 12. Pottery finds from the "Manastirishte" locality

та заливна тераса в подножието на скалния венец, ограничаващ високото плато откъм реката (Ковачева 1977, 261; Митова-Джонова 1979, 63 № 410; Sarnowski 1986, 66; Sarnowski 1988, 53, 96 prz. 33; Иванов 1997, 82; Ivanov 1997, 608; Иванов 1999, 284; Ivanov 2000, 173-174; Wendel 2005, 31; Маджаров 2009, 157-159; Madzharov 2012, 26). Втората част от бележките на К. Шкорпил, че пътят се насочвал към голямата могила, намираща се на изток от Сомовит, чисто и просто се игнорирва или преиначава до неузнаваемост[42], тъй като тя по никакъв начин „не пасва" на постулираното трасе. Допълнително обърквене внася неизвестно от какво породеното твърдо убеждение на изброените автори, че крепостните останки в м. „Кариерата/Боруня" (погрешно отъждествявани досега с Луцернария!) несъмнено лежат на този път, което не е нищо повече от обикновена презумпция[43].

От възлово значение за правилното тълкуване на сведението на К. Шкорпил се явява точната идентификация на посочения от него ориентир при определянето на посоката на римския път – „*голямата могила на изток от Сомовит*". Тази задача никак не е трудна за решаване, особено като се има предвид, че при безчислените си пътувания из страната ученият изцяло е разчитал и напълно се е доверявал на руската триверстова карта от края на XIX в. (обр. 15). На нея на указаното място е означена ед-

42 У Т. Ковачева известието за направлението на пътя придобива вида „*към голямото възвишение източно от с. Сомовит, т. е. към кастела* [в м. „Кариерата/Боруня" – б. м. С. Т.]" (Ковачева 1977, 261). Достатъчно е да припомня, че въпросният „кастел" не е ситуиран на височина, а в падина, и не се намира на изток, а на североизток от Сомовит.

43 За Д. Митова-Джонова, например, именно положението на т. нар. Луцернария на „*крайбрежния път*" е основен аргумент за прокарване на неговото трасе „*по левия бряг на р. Вит и покрай Дунавското крайбрежие*" (Митова-Джонова 1979, 63 № 410).

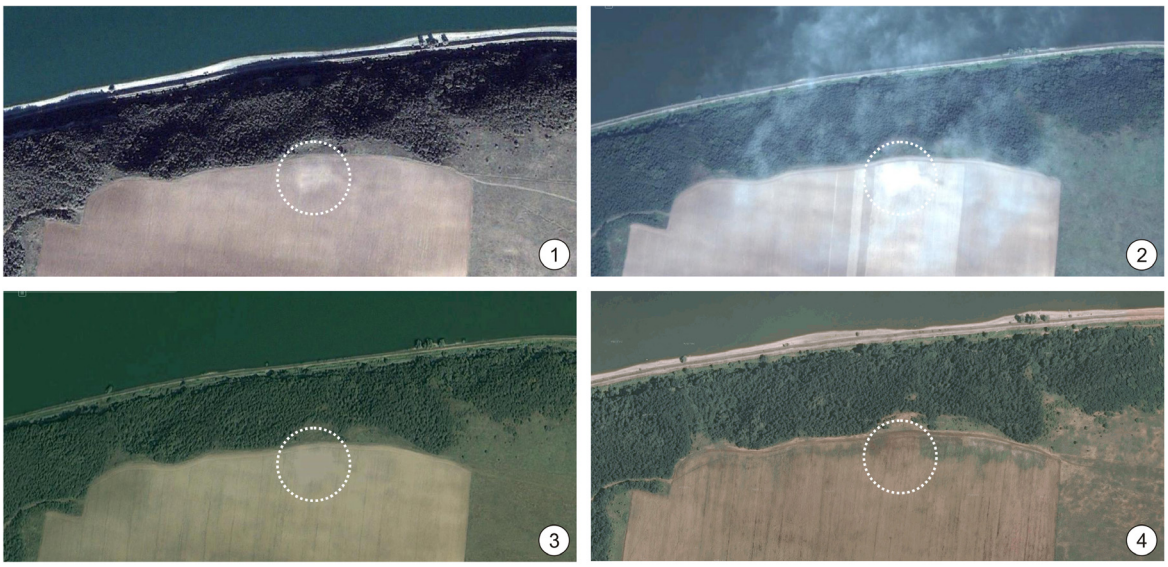

Обр. 13. Късноантичният обект в м. „Манастирище": 1. Сателитна снимка от 22.09.2009 г.; 2. Сателитна снимка от 02.08.2010 г.; 3. Сателитна снимка от 23.08.2010 г.; 4. Ортофотография от 2012 г.

Fig. 13. The Late Roman/Early Byzantine site in the "Manastirishte" locality: 1. Satellite photo from 22.09.2009; 2. Satellite photo from 02.08.2010; 3. Satellite photo from 23.08.2010; 4. Orthophoto from 2012

на-единствена могила и тя съвсем безпроблемно се отъждествява с т. нар. „Чуманова могила" (обр. 15/3), ситуирана в югоизточните покрайнини на сегашния Сомовит и заемаща допреди десетина години най-високата точка от възвишенията над селото, с абсолютна надморска височина 191,62 м[44]. Тогава могилата се е издигала 3 м над околния терен, но сега тя е напълно унищожена, а върху останките ѝ е монтиран ветрогенератор. Същата е означена и върху картен лист от Второто териториално заснемане на Хабсбургската империя, на който, освен това, е отбелязана още една могила на 1,85 км изток-североизточно от Сомовит. Тя пък съвсем точно съответства на т. нар. „Пълпигова могила" с абсолютна надморска височина 189,2 м, която е била използвана като базова триангулачна точка при руското топографско заснемане през 1877-1879 г. (репер № 87) (обр. 15/2) и при т. нар. *Franzisco-Josephinische* и *Vierte Landesaufnahme (Präzisionsaufnahme)*, осъществени от Австро-Унгария през 1869-1887 и 1896-1914 г. (репер № 186)[45]. Сега тя е напълно изравнена в резултат от системното оране.

К. Шкорпил отъждествява Анасамус от *Tabula Peutingeriana* с откритите от него крепостни останки на склона на възвишението Саръ-еръ, на север от тогавашното с. Черковица (Шкорпил 1905, 461, 464). Сега те се намират в северозападните покрайнини на съвременното село (Торбатов 2016, 31-32, 38-47). За това място, разположено върху високото крайдунавско плато, К. Шкорпил изрично пояснява, че е „*на берегу Дуная*". Само след 3 изречения абсолютно същата фраза е употребена отново, сега за означаване местоположението на останките от „*римския военен път*", който от Анасамус се насочвал към голямата могила на изток от Сомовит, а оттам – към следващата станция Утус на брега на р. Вит. От приведения внимателен анализ на текста е съвсем

44 Вж. картен лист К-3-37-(50) в мащаб 1: 5 000, изработен през 1985 г.

45 Последната актуализация на картния лист в мащаб 1:200 000 от това заснемане датира от 1912 г.

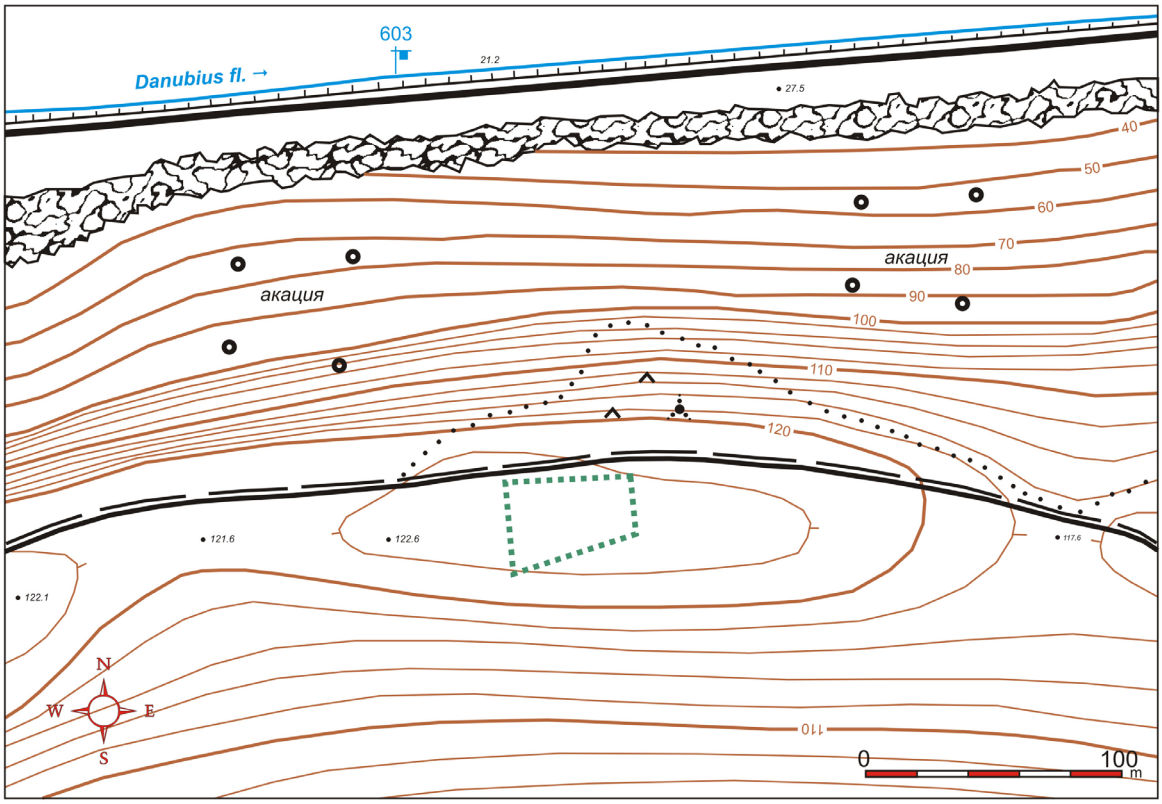

Обр. 14. Предположителен план на късноантичния бург Луцернария (автор С. Торбатов)
Fig. 14. Hypothetical plan of the Late Roman/Early Byzantine burgus Lucernaria (by S. Torbatov)

очевидно, че споменатите от К. Шкорпил следи от римския път между Осъм и Вит не са се намирали покрай коритото на Дунава, както приемат съвременните изследвачи, а на **високия** речен бряг, т. е. върху крайдунавското плато.

Именно тук те отново са засвидетелствани и в по-ново време. През 1928-1929 г. било предприето масово разораване на пустеещите земи („целѝните") върху възвишението източно от Сомовит. Тогава плуговете започнали да вадят на повърхността камъни от затрупана с течение на времето пътна настилка, а след орачите децата събирали камъните и ги правели на купчини. Пътят се очертал особено ясно и на значително протежение в м. „Павля", на около 2 км североизточно от Сомовит[46]. Той бил широк 7 м, постлан с камък и най-отгоре посипан с пясък. В северна посока пътят пресичал сегашното шосе за Никопол там, където последното започва да се снишава в дола за с. Черковица, и се отклонявал на североизток, минавайки по билото на възвишението над каменната кариера. След това се спускал към Черковица и достигал долината на Осъм, където се приближавал към брега на Дунава (Костиков 1992, 11).

Съвсем сходна ситуация е регистрирана и в землището на съседното с. Долни Вит. При дълбока оран през 50-те години на миналия век и тук в нивите на повърхността започнали да се показват камъни, оприличени от селските жители на настилка на римски път. Със същия местното предание свързва разположената югоизточно от селото местност с необичайното име „Камиларника", където *„на пътя имало уширение със станция за подмяна на коне и камили"*, както и т. нар. „Голяма могила", считана

46 Върху най-високата точка в тази местност се е издигала т. нар. „Пълпигова могила", за която вече стана дума в текста по-горе.

Обр. 15. Районът между реките Осъм и Вит на руската триверстова карта, издадена след Освободителната война от 1877-1878 г. (мащаб 1:126 000): 1. Безименна могила; 2. „Пълпигова могила"; 3. „Чуманова могила"; 4. „Голяма могила"

Fig. 15. The region between the Osam and the Vit Rivers on the Russian Three-verst map issued after the Russo-Turkish War of 1877-1878 (scale 1:126 000): 1. Nameless tumulus; "Pulpigova mogila" tumulus; 3. "Chumanova mogila" tumulus; 4. "Golyama mogila" tumulus

за пътен ориентир[47] (Стойков 2013, 10-11, 18-19). Непосредствено на запад от „Камиларника" се намира м. „Кюнка". Тук са регистрирани останки от селище от римската епоха, което застъпва част от площта на халколитно селище[48]. Изобилните водоизточници са основна причина за продължителното човешко обитаване на това място, свидетелство за което е и възобновяването на поселищния живот през Средновековието (Дякович 1904, 42; Кацаров 1911, 59; Митова-Джонова 1979, 43-44 №№ 189-189'; Стойков 2013, 18) (обр. 16).

При теренните проверки през април и юни[49] 2016 г. никъде на посочените места

47 В действителност, тази могила, чиято височина и сега надхвърля 5 м (!), няма отношение към пътя, тъй като е разположена на значително отстояние от неговото трасе (повече от 700 м) и има сигурни картографски данни, че край нея е имало поне още една такава, но със значително по-малки размери (срв. картен лист К-35-14-Б в мащаб 1:50 000, издаден от Генералния щаб). Очевидно става дума за могилен некропол с неясна датировка (ранен бронз?). През 1871 г. някъде тук Ф. Каниц използва за измерванията си „*ein hohes Tepe*", което окачествява като „*великолепна точка за ориентиране*" и „*много полезна при последното коригиране на картата относно течението на Вит*" (Kanitz 1882, 158-159). Това е или въпросната „Голяма могила", или отстоящата на малко повече от 2 км от нея т. нар. „Мъгура маре", която се издига върху височините източно от с. Милковица и също е част от могилен некропол.

48 Халколитни материали са намирани предимно западно от сегашното шосе, което свързва Долни Вит и Милковица. Релефът подсказва, че вероятно става дума за доста обширно терасно селище.

49 През юни 2016 г. отново бях съпроводен при обхода от Биляна Иванова.

Обр. 16. Местности с археологически останки в района на Долни Вит (наложени на сателитна снимка от 22.09.2009 г., поглед от запад-северозапад – автор С. Торбатов)
Fig. 16. Localities with archaeological remains in the village of Dolni Vit (marked on a satellite photo from 22.09.2009, view from west-northwest – by S. Torbatov)

не бяха открити останки от каменната пътна настилка. Очевидно тя целенасочено и съвсем успешно е била демонтирана през последните десетилетия, за да не пречи при селскостопанската обработка на терена и да не поврежда земеделския инвентар. Затова пък, отделни участъци от пътното трасе отчетливо се разпознават на някои сателитни снимки, където личат като светли линейни структури сред разораните ниви[50], с ориентация, която няма нищо общо с тази на съвременните и от по-далечното минало черни междублокови пътища, като например на 1,4 км югоизточно от центъра на Долни Вит и северно от шосето от Сомовит за Никопол, в началото на спускането към Черковица (обр. 17/1-2). Сегашният път с трошенокаменна настилка, който се отделя от това шосе в южна посока и води към ветрогенераторните инсталации на североизток, изток и юг от Сомовит също стриктно следва трасето на демонтирания римски път, като или директно го възсяда, или се движи на незначително отстояние от неговите останки (обр. 17/3-4).

Според представените данни, римският път стриктно е следвал вододелния хребет на високия масив между долините на Осъм и Вит, от който в двете посоки са се оформирали в течение на хилядолетия множество отточни долове, някои със значителна дълбочина и стръмни склонове. Природните дадености са обусловили наличието на редица чупки по пътното трасе, но по такъв начин е била избегната

50 Подобна ситуация констатирах преди години, когато изяснявах на терен трасето на римския път от Дуросторум за Марцианопол. В землищата на някои села (Оногур, Средище) каменната настилка на пътя е била съзнателно извадена при прехода към машинна обработка на земята през 50-те години на миналия век, но и в тези случаи пътното трасе ясно се разпознаваше по глинестата подложка на паважа, която се очертаваше като светла лента сред чернозема (Torbatov 2000, 65).

Обр. 17. Останки от римския път през височините между реките Осъм и Вит: 1. 1,4 км югоизточно от центъра на Долни Вит (сателитна снимка от 22.04.2016 г.); 2. Северно от шосето от Сомовит за Никопол, в началото на спускането към Черковица (сателитна снимка от 22.04.2016 г.); 3. В м. „Павля" източно от Сомовит (02.04.2016 г.); 4. В м. „Павля" източно от Сомовит (22.06.2016 г.)

Fig. 17. Remains of the Roman road across the heights between the Osam and the Vit Rivers: 1. At 1,4 км to the southeast from the centre of Dolni Vit (satellite photo from 22.04.2016); 2. To the north of the road leading from Somovit to Nikopol, at the beginning of the descent towards Cherkovitsa (satellite photo from 22.04.2016); 3. In the "Pavlya" locality to the east from Somovit (02.04.2016); 4. In the "Pavlya" locality to the east from Somovit (22.06.2016)

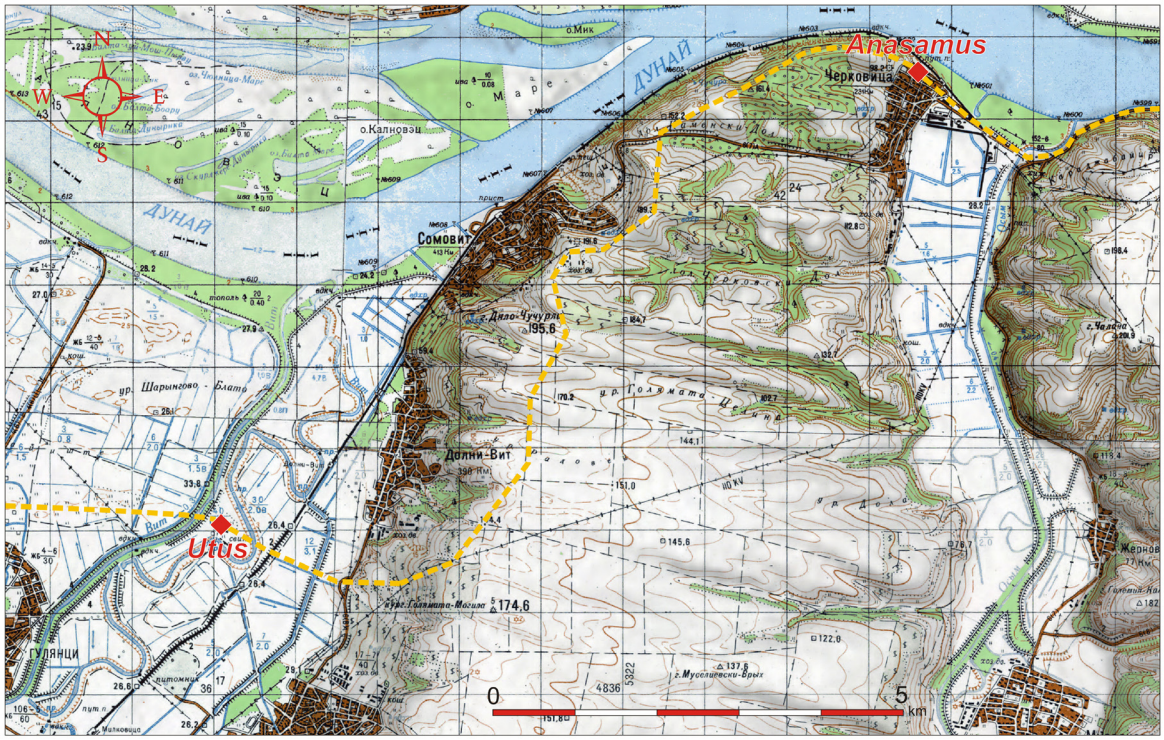

Обр. 18. Реконструкция на трасето на римския крайдунавски път между реките Осъм и Вит (автор С. Торбатов)
Fig. 18. Reconstruction of the layout of the Roman Danube road between the rivers Osam and Vit (by S. Torbatov)

необходимостта от изграждане на скъпоструващи инженерни съоръжения (обр. 18). Трите регистрирани край него могили са единични и нямат отношение към селищни структури, от който и да било исторически период. Всяка от тях се намира в отлична визуална връзка със съседните, а две („Пълпигова" и „Чуманова") са издигнати на места, където пътното трасе прави чупки. И трите могили сега не съществуват, а на терена, където са били, не се открива никакъв археологически материал. Всичко това неизбежно навежда на мисълта, че въпросните могили имат пряка връзка с римския път. Въпреки негативното отношение по въпроса на някои съвременни изследвачи (Китов 1993, 58-59), тезата за съществуването на могили, специално насипани за нуждите и във връзка с изграждането на римската пътна система в българските земи (Шкорпил, Шкорпил 1898, 154-157), по никакъв начин не бива и не може да се отхвърля с лека ръка. Тя е подкрепена от многократно и повсеместно регистрираната симбиоза между структури от двата вида, която няма как да е обикновена случайност, поради отсъствието в редица случаи на адекватен селищен контекст, а особено като се има предвид, че единични или (по-рядко) групи от по две близко разположени двустранно на пътя могили винаги се появяват точно там, където това е от жизнена необходимост за самото функциониране на пътната система. Както справедливо отбелязват братя Шкорпил, позовавайки се на стари пътешественици, пътеуказателните могили са от неоценимо значение най-вече през зимата, когато снежната покривка скрие пътя и те се превърнат в единствен ориентир за спазване на посоката на движение (Шкорпил, Шкорпил 1898, 154).

Убедително свидетелство за римския пътностроителен гений е устойчивостта

Обр. 19. Приемниците на римския крайдунавски път между реките Осъм и Вит: 1. Generalkarte des österreichischen Kaiserstaates mit einem großen Theile der angränzenden Länder (1856 г.); 2. Franziszeische Landesaufnahme (1857 г.); 3. Karte der Donau von ihrem Ursprunge bis an die Mündung. Im Massstabe 1:300 000 (около 1890 г.)

Fig. 19. The successors of the Roman Danube road between the rivers Osam and Vit: 1. Generalkarte des österreichischen Kaiserstaates mit einem großen Theile der angränzenden Länder (1856); 2. Franziszeische Landesaufnahme (1857); 3. Karte der Donau von ihrem Ursprunge bis an die Mündung. Im Massstabe 1:300 000 (about 1890)

Обр. 20. Опити за изграждане на крайбрежен път между Сомовит и Никопол в първите десетилетия на XX в.: 1. Мрежа на готовите, в постройка и трасирани държавни и общински шосета в Княжество България. Мерка 1:420,000 (1908 г.); 2. Царство България. Мрежа на държавните и общински шосета в края на 1911 год. (1912 г.)
Fig. 20. Attempts at the construction of a littoral road between Somovit and Nikopol in the first decades of the 20th c.: 1. Network of the 'already built', 'in construction' and 'laid-out' state and municipal roads in the Principality of Bulgaria. Scale 1:420 000 (1908); 2. Kingdom of Bulgaria. Network of the state and municipal roads in the end of 1911 (1912)

на трасето между долините на Осъм и Вит през следващите векове. От незапомнени времена по него е минавал коларски път, който осъществявал пряка целогодишна комуникация на Никопол със селата по долното течение на Вит. Той е означен на издадената от Йозеф фон Шеда през 1856 г. „*Generalkarte des österreichischen Kaiserstaates mit einem großen Theile der angränzenden Länder*" и на съответния картен лист от т. нар. *Franziszeische Landesaufnahme* на Хабсбургската империя, заснет през 1857 г. (обр. 19/1-2). Същият този път е бил използван през Руско-турската война от 1877-1878 г. от част от гарнизона на обсадения Никопол незабелязано да напусне крепостта в навечерието на нейното предаване, пробивайки си път към Плевен. В нощта на 15 срещу 16 (по нов стил) юли 1878 г. турски обоз под силно войсково прикритие успява да премине р. Осъм по моста близо до нейното устие и да се придвижи „*по береговой дороге*" (в друг източник: „*по берегу Дуная*") до височините източно от Сомовит, но там е пресрещнат и напълно разгромен от части на Кавказката казашка бригада под командването на полковник И. Тутолмин. Събитието влиза във военните анали под името „Нощен бой при Сомовит" (Сборникъ 1898, 25; Описание 1901, 276).

В *Section 12.* на „*Karte der Donau von ihrem Ursprunge bis an die Mündung. Im Massstabe 1:300 000*", обаче, издадена за първи път около 1890 г.[51], освен коментирания по-горе път е изобразена и комуникационна връзка между Сомовит и Никопол покрай само-то корито на р. Дунав (обр. 19/3). Това е много странно, защото идеята за прокарване на път оттук се заражда едва през 1905-1906 г., когато последните 10 км от третокласното държавно шосе Тетевен – Гложене – Витски мост – Боаза – Сомовит – Никопол още не са трасирани и Плевенският окръжен съвет подготвя проект за отдаване на търг на направата на тази част (Изложение 1906, 7, 14). През следващата година е избран предприемач и пътят вече се води в окръжната отчетна документация в графата

51 Върху картата (всъщност атлас, съдържащ 9 табла) не е отбелязана година на издаване. С екземпляр от първото издание, съхраняван в Националния музей на транспорта в Русе, се запознах през септември 2015 г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий" разполага с екземпляр от второто издание, което се датира около 1900 г. То е дигитализирано и свободно достъпно в интернет пространството. Между двете издания няма никакви разлики за тук занимаващия ни район.

„*В постройка*" (Изложение 1907, 7-8). Това състояние е отразено и в картата „*Мрежа на готовите, в постройка и трасирани държавни и общински шосета в Княжество България. Мерка 1:420,000*", издадена от Главна дирекция на пътищата, благоустройството и сградите през 1908 г. На картата „*Царство България. Мрежа на държавните и общински шосета в края на 1911 год.*", обаче, приложена към обемистия доклад на Министерския съвет до Фердинанд по случай 25-годишнината от възшествието му на българския престол, Сомовит и Никопол все още не са свързани с модерен път (Докладъ 1912, 692) (обр. 20/1-2). Това е една от причините за създаването в Никопол през декември 1911 г. на нарочен граждански комитет, който приема резолюция, сред чиито точки фигурира и незабавното обявяване на търг за доизкарване на така важното за жителите на града шосе[52] (Господинова 2004а, 217). Няма данни как са се развили работите през следващите няколко години, но към края на Първата световна война участъкът между Черковица и Сомовит е съвършено задръстен и непроходим от постоянните свличания на скална и землена маса. Поради това пътят е изоставен и трафикът от и към Никопол се прехвърля по стария коларски път през височините, който е претрасиран и землените работи по платното му се извършват от редовните трудоваци през 1922 г. Съвсем наскоро след това отново надделява мнението за възстановяване на дейностите и завършване на пътя покрай самия Дунав. Работата започва от Сомовит в посока на Черковица, като през 1924 г. е разчистен и разширен участък с дължина 5882 м, на протежение от 500 м, по който дори е направена каменна настилка (Изложение 1926, 86-87). С това развитието на нещата тук приключва[53]. През 1929 г. пътностроителните дейности отново се прехвърлят на алтернативното трасе през височините. Шосето е завършено и пуснато в експлоатация през 1932 г. (Костиков 1992, 34-35). Изоставеното трасе покрай Дунава е предоставено за изграждане на продължение на ж. п. линия от гара Сомовит за Никопол. Първата копка е направена още през 1933 г., но през 1940 г. реализацията на проекта официално е обявена за безперспективна (Господинова 2004б, 257-258). След много перипетии, през 1948 г. ж. п. линия е доведена до Черковица, която и сега е нейна крайна гара. За да се избегнат ненадейни срутвания, в процеса на строежа превантивно са сринати 405000 м^3 скална маса, а за предпазване на ж. п. линия от наводняване при ежегодните сезонни покачвания на нивото на р. Дунав трасето ѝ е значително повдигнато с насип и по цялото му протежение откъм реката е изградена мощна подпорна стена от споени с цимент камъни (Костиков 1992, 34). Въпреки всичко и досега се случват частични свличания на камъни и землена маса върху пътното платно и то не е застраховано от сезонните покачвания на дунавските води, които много често стигат почти до горния ръб на подпорната стена.

Намирам за уместно да приключа с един реторичен въпрос: кой, в крайна сметка, се оказа прав в избора на подходящо трасе за крайдунавски път между реките Осъм и Вит – римските инженери или инженерите на Третото българско царство?

---

52 Лесният достъп до ж. п. гара Сомовит е от жизнена важност за развитието на икономиката в Никопол.

53 Именно през 1924 г. Плевенският завод „Лев" придобива концесия и започва разработката на Сомовитските каменни кариери, материалът от които захранва циментовото му производство. Зад цялата история с подновяването на строителството на крайдунавския път съвсем ясно прозира най-обикновена корупционна сделка, целяща с държавни средства да бъде предоставен „летящ старт" на циментовите магнати, като не само се разчисти необходимият им терен, но и се изгради удобен път до ж. п. гара Сомовит, откъдето потегляли влаковите композиции за завода край Плевен.

Цитирана литература

Александров, О. 2013. *Етнически и социален състав на римската армия.* Велико Търново: Faber.

Аспарухов, М. 2007. *Археологически приноси към историята на средновековния Никопол. Част първа* (Библиотека „Български Северозапад" към „Известия на музеите в Северозападна България", 13; второ издание). София: Полиграфически комбинат „Димитър Благоев".

Бешевлиев, В. (ред.). 1954. *Гръцки извори за българската история, 1*. София: Издание на Българската академия на науките.

Бешевлиев, В. 1955. Латинските местни имена в Мизия и Тракия. *Известия на Археологическия институт* 19, 279-302.

Боянов, И. 2008. *Римските ветерани в Долна Мизия и Тракия (I – III в.)*. София: ИК Авалон.

Велков, И. 1934. Светилището на бог Митра при с. Крета. *Известия на Българския археологически институт* VIII, 82-91.

Велков, В. 1959. *Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV-VI в.). Проучвания и материали*. София: Издание на Българската академия на науките.

Герасимов, Т. 1961. Принос към античната археология на България. *Известия на Археологическия институт* XXIV, 235-243.

Геров, Б. 1952/53. Романизмът между Дунава и Балкана. Част II. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики (2). *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет* XLVIII, 307-415.

Господинова, М. 2004а. Обществено-икономическо и политическо развитие до 1918 г. В Грънчаров, М. (ред.). *История на Никопол от древността до 1944 г.* Плевен: Регионален исторически музей, 203-236.

Господинова, М. 2004б. Стопанско развитие и благоустрояване (1918-1944). В Грънчаров, М. (ред.). *История на Никопол от древността до 1944 г.* Плевен: Регионален исторически музей, 237-272.

Дворецкий, И. 1976. *Латинско-русский словарь*. Москва: Русский язык.

Добруски, В. 1900. Материали по археологията на България. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XVI-XVII, 3-146.

Докладъ. 1912. *Докладъ до Негово ВеличествоФердинандъ I, Царъ на българите, по случай 25-годишнината отъ възшествието му на българския престол, 1887-1912, от Министерския съветъ.* София: Държавна печатница.

Дончева, И. 2005. Оброчни паметници на Зевс Збелсурд от територията на Североизточна България. *Мит, Изкуство и Фолклор* 9, 345-358.

Дякович, Б. 1904. Археологически излетъ въ крайдунавска България. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* 20, 1-56.

Иванов, Р. 1997. Към въпроса за датировката на надписа от с. Сомовит, Плевенско. В Мещеряков, В. (ред.). *Античный мир. Византия: К 70-летию профессора В. И. Кадеева*. Харьков: Бизнес-Информ, 80-83.

Иванов, Р. 1999. *Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий*. София: ALEA.

Иванов, Р., Атанасов, Г., Доневски, П. 2006. *История на Силистра. Том I. Античният Дуросторум*. Силистра/София: ИВРАЙ.

Изложение. 1906. *Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1905 – 1906 год.* Плевенъ: Печатница на В. Димитровъ.

Изложение. 1907. *Изложение за Състоянието на Плевенското Окръжие през 1906/1907 година.* Плевенъ: Печатница на Т. Хр. Бърдаровъ.

Изложение. 1926. *Изложение за Състоянието на Плевенския Окръгъ през 1924 год.* Плевенъ: Печатница Мотавчиевъ.

Кацаров, Г. 1911. Нови паметници на Митра в България. *Известия на Българското археологическо дружество* II/1, 46-69.

Китов, Г. 1993. Тракийските могили. *Thracia* 10, 39-80.

Ковачева, Т. 1977. Останки от римската епоха край с. Сомовит и местонахождението на Lucernariaburgus. *Известия на музеите в Северозападна България* 1, 249-266.

Ковачева, Т. 2008. Никопол и неговият хинтерланд. В Иванов, Р. (ред.). *Римски и ранновизантийски селища в България. Том III*. София: ИВРАЙ, 9-23.

Кожухаров, С., Кузманов, Б. (ред.). 1995. *Флора на Република България, 10*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Костиков, Т. 1992. *Сомовит (Краеведски очерк).* Варна: Галактика.

Кузманов, Г. 1985. *Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.)* (Разкопки и проучвания, XIII). София: Издателство на Българската академия на науките.

Маджаров, М. 2009. Р*имски пътища в България. Принос в развитието на римската пътна система в провинциите Мизия и Тракия*. Велико Търново: Фабер.

Митова-Джонова, Д. 1979. *Археологически паметници в Плевенски окръг*. София: ДИ „Септември".

Митова-Джонова, Д. 1985. Локализация на античните крепости в Централната част на Дунавска равнина. *Годишник на Софийския университет – исторически факултет* 77/2 (Изследвания в чест на проф. д-р Христо Данов), 276-285.

Описание. 1901. *Описание русско-турецкой войны 1877-78 гг. на Балканском полуострове. Том II. Военные действия с 12 апреля по 9 июля 1877 г.* С.-Петербург: Военная типография.

Петрова, С., Иванов, Р. 2008. Каменоломните в Мизия и Тракия през римската епоха и късната античност. В Иванов, Р. (ред.). *Археология на българските земи. Том III*. София: ИВРАЙ, 162-197.

Рабаджиев, К. 1990. Към датировката на скалния релеф на Херкулес от Чернавода. *Векове* 2, 54-59.

Русева-Слокоска, Л. 1994. Към въпроса за укрепителната система на Никополис ад Иструм – строителни периоди и датировка. В Драганов, Д. (ред.). *Поселищен живот в Древна Тракия. III Международен симпозиум „Кабиле". 17-21 май 1993, Ямбол. Доклади.* Ямбол: Издателство „Я", 171-181.

Сборникъ. 1898. С*борникъ матеріаловъ по Русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. Выпускъ 3. Журнал военныхъ действій IX армейскаго корпуса.* С.-Петербург: Военная типография.

Стойков, Д. 2013. *Пет века село Долни Вит. Страници от историята на селото.* Ловеч: ИнфоВижън.

Тончева, Г. 1953. Керамична работилница край с. Кранево. *Известия на Варненското археологическо дружество* IX, 81-88.

Торбатов, С. 2000. Функционално и типологическо съдържание на късноантичната фортификационна терминология. *Археологически вести* III.1 (Приложение 3), 1-40.

Торбатов, С. 2002а. *Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в.)*. Велико Търново: Faber.

Торбатов, С. 2002б. „Скифские аномалии" Прокопия Кесарийского и вопрос о времени составления его трактата „О постройках". *Византийский временник* 61 (86), 49-57.

Торбатов, С. 2004. Терминология за фортификационните съоръжения през римската и ранновизантийската епоха. В Иванов, Р. (ред.). *Археология на българските земи. Том I*. София: ИВРАЙ, 31-48.

Торбатов, С. 2016. Anasamus/Ansamus/Ἀσημοῦς/Ἀσήμος (античните селищни и фортификационни останки край устието на р. Осъм). *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 6, 21-79.

Шкорпил, Х., Шкорпил, К. 1898. *Паметници из Българско. Могили.* Пловдив: Пчела.

Шкорпил, К. 1905. Некоторыя из дорог восточной Болгаріи. *Известия Русского археологического института в Константинопле* X (Сб. Абоба – Плиска), 443-502.

Aricescu, A. 1977. *Armata în Dobrogea romană.* Bucureşti: Editura militară.

Băjenaru, C. 2010. *Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian* (The Center for Roman Military Studies 8). Cluj-Napoca: Editura Mega.

Bărbulescu, M. 1987. *Din istoria militară a Daciei Romane. Vol. 1. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa.* Cluj-Napoca: Dacia.

Barnea, A., Barnea, I., Bogdan Cătăniciu, I., Mărgineanu-Cărstoiu, M., Papuc, G. 1979. *Tropaeum Traiani. I. Cetatea.* Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Bauchhenss, G. 1986. Hercules Saxanus, ein Gott der niedergermanischen Armee. In Unz, C. (Hrsg.). *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress Aalen 1983. Vorträge* (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, 20). Stuttgart: Theiss, 90-95.

Bekker, I. (ed.). 1837. *Zosimus. ex recognitione Immanuelis Bekkeri*. Bonnae: impensis ed. Weberi.

Belke, K. 2000. Prokops *De aedificiis,* Buch V, zu Kleinasien. *Antiquité Tardive* 8, 115-125.

Beševliev, V. 1970. *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

Biernacka-Lubańska, M. 1982. *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*. Wroclaw: Ossolineum.

Bogdan Cătăniciu, I. 2000-2001. Tropaeum Traiani, poarta de nord. *Pontica* 33-34, 415-424.

Cameron, A. 1996. *Procopius and the Sixth Century*. London/New York: Routledge.

Conrad, S. 2004. *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonografie*. Leipzig: Casa Libri.

Cumont F. 1917. *Études syrienne*. Paris: Auguste Picard.

Daicoviciu, C. 1924. Fouilles et recherches à Sarmizegetusa. I-er Compte-rendu. *Dacia* I, 1924, 224-263.

Dewing, H. (ed.). 1940. *Procopius. Volume VII. On Buildings. General Index. Translated by H. B. Dewing, Glanville Downey* (Loeb Classical Library, 343). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dindorf, W. (ed.). 1838. *Procopius. Volumen III. ex recensione Guilielmi Dindorfii*. Bonnae: E. Weberi.

Dumanov, B. 2015. Thrace in Late Antiquity. In Valeva, J., Nankov, E., Graninger, D. (eds.). *A Companion to Ancient Thrace*. Chichester: John Wiley & Sons, 91-105.

Eck, W., Pangerl, A. 2008. Ein Diplom für einen Soldaten der classis Moesica vom 20. August 127 n. Chr. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 165, 232-236.

Estienne, S. 2003. D'une chapelle dédiée à Hercule à l'Hercules Cubans des Régionnaires, le problème du recoupement des sources. In Cazanove, O. de, Scheid, J. (eds.). *Sanctuaires et sources* (Collection du Centre Jean Bérard, 22). Naples: Publications du Centre Jean Bérard, 55-67.

Florescu, G. 1936. Cariera romană de la Cernavoda. *Analele Dobrogei* XVII, 1936, 33-46.

Fluss, M. 1924. Λαπιδαρίας. In Kroll, W. (ed.). *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Bd. XII.1*. Stuttgart: Metzler, 774.

Fluss, M. 1927. Lucernariaburgon. In Kroll, W. (ed.). *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Bd. XIII.2*. Stuttgart: Metzler, 1613.

Forcellini, A., Furlanetto, I., Corradini, F., Perin, I. 1965. *Lexicon totius latinitatis, ab Aegidio Forcellini seminarii patavini alumno lucubratum deinde a Iosepho Furlanetto eiusdem seminarii alumno emendatum et auctum, nunc vero curantibus Francisco Corradini et Iosepho Perin seminarii patavini alumnis emendatius et auctius melioremque in formam redactum. Tom. III. currante Francisco Corradini cum appendice Iosephi Perin*. Bononiae/Patavii: Arnaldus Forni/Gregoriana.

Forti, S. 2011. Nomi, soprannomi, professioni sulle lucerne di Leptis Magna: Lucernarius e Lucernius. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* IX, 85-122.

Foss, C., Winfield, D. 1986. *Byzantine Fortifications. An Introduction.* Pretoria: University of South Africa.

Gabrici, E. 1941. Sicilia. VIII. Rinvenimenti nelle zone archeologiche di Panormo e di Lilibeo. *Notizie degli scavi di antichità* VII.2, 261-302.

Gaffiot, F. 1934. *Dictionaire latin-français*. Paris: Hachette.

Gerov, B. 1968. Die Krisis in den Ostbalkanländern während der Alleinregierung des Marcus Aurelius. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 16, 325-338.

Gerov, B. 1979. Mösien und Thrakien im „Kleinen Pauly". *Klio* 61, 221-228.

Grec, M. 2004. Legio V Macedonica (pagini de istorie militară). *Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia* 4, 14-28.

Grec, M. 2006. *Tegulae Legionis V Macedonicae*. Arad: "Vasile Goldiş" University Press.

Haury, J., Wirth, G. (eds.). 1964. *Procopii Caesariensis opera omnia. recognovit Jacobus Haury. Vol IV. Peri ktismaton sive De aedificiis cum duobus indicibus praefatione excerptisque Photii adiectis. editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit Gerhard Wirth*. Lipsiae: B. G. Teubner.

Hoeschel, D. (ed.). 1607. *Historiarum Procopii Caesariensis libri VIII. :Nunc primum graecè editi. Accessit liber de aedificijs Justiniani, ferè duplo quam antea auctior. Opera Davidis Hoeschelii Avg.* Augusta Vind.: Apud Davidem Francum.

Howard-Johnston, J. 1989. Procopius, Roman defences north of the Taurus and the new fortress of Citharizon. In French, D., Lightfoot, C. (eds.). *The Eastern Frontier of the Roman Empire* (BAR International Series 553.II). Oxford: BAR, 203-229.

Ivanov, R. 1997. Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dorticum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 78, 1997, 467-640.

Ivanov, R. 2000. La datation de l'inscription au relief d'Iuppiter de Somovit. *Thracia* 13, 171-174.

Johnson, S. 1983. *Late Roman Fortifications.* London: B. T. Batsford Ltd.

Kalinka, E. 1906. *Antike Denkmäler in Bulgarien*. Wien: Alfred Hölder.

Kanitz, F. 1882. *Donau-Bulgarien und der Balkan. II. Band (zweite, neu bearbeitete Auflage)*. Leipzig: Gebhardt & Wilisch.

Keune, J. 1924. Lapidaria. In Kroll, W. (ed.). *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Bd. XII.1*. Stuttgart: Metzler, 774.

Kolendo, J. 1981. Niezidentyfikowane centrum produkcji lampek rzymskich nad Dolnym Dunajem. *Lucernaria burgus* u Prokopiusza z Cezarei. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 29/1, 55-57.

Kolendo, J. 1985. Un centre non-identifie de production des lampes romaines sur le Bas-Danube. Lucernaria burgus chez Procope de Cesaree, De aed., IV 6, 36. *Годишник на Софийския университет – исторически факултет* 77/2 (Изследвания в чест на проф. д-р Христо Данов), 235-237.

Kovacheva, T., Bunov, P. 2012. LAPIDARIAS. In Ivanov, R. (ed.). *Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis*. Sofia: Tendril Publishing House, 194.

Labbé, C. 1679. *Cyrilli, Philoxeni, aliorumque Veterum Glossaria Latino-Graeca, & Graeco-Latina, a Carolo Labbaeo collecta, & in duplicem Alphabeticum ordinem redacta*. Lvtetiae Parisiorum: Lvdovici Billaine.

Lewis, C., Short, C. 1891. *A New Latin Dictionary*. New York: Harper & Brothers.

Liddell, H., Scott, R. 1901. *A Greek-English lexicon*. New York etc.: American Book Company.

Litzica, C. 1926. Contribuţiuni la Topografia Balcanică în Evul Mediu. I. Procop din Cesarea. *Buletinul Muzeului Municipal Iaşi „Ioan Neculce"* VI, 1-84.

Lozanov, I. 2015. Roman Thrace. In Valeva, J., Nankov, E., Graninger, D. (eds.). *A Companion to Ancient Thrace*. Chichester: John Wiley & Sons, 75-90

Madzharov, M. ASAMUS, ANASAMUS. In Ivanov, R. (ed.). *Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis*. Sofia: Tendril Publishing House, 25-27.

Maltretus, C. (ed.). 1663. *Προκοπιου Καισαρεως Περι των του Δεσποτου Ιουστινιανου κτισματων λογοι εξ. Procopii Caesariensis De aedificiis Dn. Ivstiniani libri sex. Auctiores quam ante & emendatiores. Interprete Clavdio Maltreto Aniciensi Societatis Iesv Presbytero. Tomi II. Pars prior*. Parisiis: e Typographia regia.

Matei-Popescu, F. 2010. *The Roman Army in Moesia Inferior* (The Centre for Military Studies 7). Bucharest: Conphys Publishing House.

Matei-Popescu, F. 2014. Tropaeum Traiani. In Piso, I., Varga, R. (Hrsg.). *Trajan und seine Städte. Colloquium Cluj-Napoca, 29. September - 2. Oktober 2013*. Cluj-Napoca: Phoibos Verlag/Mega Verlag, 205-223.

Mendelssohn, L. (ed.). 1887. *Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova. edidit Ludovicus Mendelssohn*. Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.

Mihailov, G. 1961. La fortification de la Thrace par Antonin le Pieu et Marc Aurèle. *Studi Urbinati. Nouvelle Série* XXXV.1-2, 5-19.

Miller, K. 1916. *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt*. Stuttgart: Strecker und Schröder.

Montinaro, F. 2015. Power, Taste and the Outsider: Procopius and *the Buildings* Revisited. In Greatrex, G., Elton, H., McMahon, L. (eds.). *Shifting Genres in Late Antiquity*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 191-206.

Nedyalkova, T. 2012a. DACIA RIPENSIS. In Ivanov, R. (ed.). *Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis*. Sofia: Tendril Publishing House, 86-87.

Nedyalkova, T. 2012b. MOESIA SECUNDA. In Ivanov, R. (ed.). *Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis*. Sofia: Tendril Publishing House, 237-238.

Olteanu, S. 2014. *Sorin Olteanu's Linguae Thraco-Daco-Moesorum. Capitolul 4. Studiul paleografic al textului*, [Online], Available: http://soltdm.com/sources/mss (10.06.2014).

Olteanu, S. 2016a. A New Critical Edition of the IVth Book of Procope's "De Aedificiis", [Online], Available: https://soltdm.academia.edu/SorinOlteanu (06.05.2016).

Olteanu, S. 2016b. *Capitolul 6. Studiul paleografic al textului*, [Online], Available: http://documents.tips/download/link/solteanu-procopius-de-aedificiis-06studiul-paleografic-teza (08.05.2016).

Paunov, E., Prokopov, I. 2002. *An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins from Bulgaria* (Glaux, 15). Milano: *ennerre* S.r.l.

Perrin-Henry, M. 1981. La place des listes toponimiques dans l'organisation du livre IV des Édifices de Procope. In Ahrweiler, H. (ed.). *Geographica Byzantina.* Paris: Publications de la Sorbonne, 93-106.

Pferdehirt, B. 2004. *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Teil 1* (RGZM, K 37, 1). Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Philippide, A. 1923. *Originea romînilor. Volumul întîiu. Ce spun izvoarele istorice.* Iaşi: Tipografia „Viaţa Romînească" S. A.

Politiani, A., Stephanus, H. (eds.). 1611. *ΗΡΩΔΙΑΝΟΥ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΒΙΒΛΙΑ Η. HERODIANI HISTOR. LIB. VIII. Cum Angeli Politiani interpretatione, & huius partim supplemento, partim examine Henrici Stephani: nec non eiusdem emendationibus quorundam Græci contextus locorum, & expositionibus, ad calcem operis. Adjuncti sunt Zozimi Comitis Historiarum Herodianicas subsequentium libri duo, ab codem H. Stephano Graecè primùm editi. Graece Historiarum Libri duo, nunc primùm Græcè editi*. Lugduni: apud Vidvam Ant. de Harsy.

Popa, C., Totoianu, R. 2009. Roman funerary lions in the Sebeş Museum collection. *Terra Sebus* 1, 2009, 73-90.

Prag, J. 2008. Sicilia and Britannia: Epigraphic Evidence for Civic Administration. In Berrendonner, C., Cébeillac-Gervasoni, M., Lamoine, L. (eds.). *Le Quotidien municipal dans l'Occident romaine*. Paris: Presses Universitaires Blaise-Pascal, 67-81.

Premerstein, A. v., 1912. Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Marcus. II. *Klio* 12, 139-178.

Roques, D. 2000. Les *Constructions de Justinien* de Procope de Césarée. *Antiquité Tardive* 8, 31-43.

Roxan, M. 1997. An Auxiliary/Fleet Diploma of Moesia Inferior: 127 August 20. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 118, 287-299.

Sarnowski, T. 1985. Die Legio I Italica und der untere Donauabschnitt der Notitia Dignitatum. *Germania* 63.1, 107-127.

Sarnowski, T. 1986. Contribution à l'étude de la chronologie des tuiles militaries romaines au Bas-Danube sous Trajan. *Acta Centri Historiae Terra Antiqua Balcanica* I, 65-67.

Sarnowski, T. 1988. *Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego* (Novaensia, 3). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Sarnowski, T. 1991. Późnorimskie stemple legionów dolnodunajskich. *Novaensia* 2, 9-32.

Saxer, R. 1967. *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian* (Epigraphische Studien, 1). Köln/Graz: Böhlau Verlag.

Scheidel, W. 1990. Probleme der Datierung des Costobokeneinfalls im Balkanraum unter Marcus Aurelius. *Historia* 39, 493-498.

Seure, G. 1901. Voyage en Thrace: Inscriptions funéraires. *Bulletin de correspondance hellénique* 25, 308-324.

Skok, P. 1930. Zum Balkanlatein III. *Zeitschrift für romanische Philologie* 50, 484-532.

Skok, P. 1937. De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique. Remarques preliminaries. *Revue internationale des études balkaniques* III, 47-58.

Suceveanu, A., Barnea, A. 1991. *La Dobroudja romaine.* Bucarest: Editura Enciclopedică.

Tocilesco, G. 1900. *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie.* Bucarest: Imprimerie du „Corps didactique" C. Ispasesco & G. Bratanesco.

Torbatov, S. 2000. The Roman Road Durostorum – Marcianopolis. *Archaeologia Bulgarica* IV.1, 59-72.

Treu, G. 1889. Erwerbungen der Antikensammlungen in Deutschland. III. Dresden. *Archäologischer Anzeiger* 1889, 156-175.

Varbanov, V. 2007. Barbarian Invasions in the Provinces of Moesia Inferior and Thracia between AD 138-192 (according to the numismatic data). In Vagalinski, L. (ed.). The Lower Danube in Antiquity (VI c BC – VI c AD). Sofia: NOUS Publishers LTD, 153-170.

Vetters, H. 1950. *Dacia Ripensis* (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung XI/I). Wien: Rudolf M. Rohrer.

Wendel, M. 2005. *Die Verkehrsanbindung in frühbyzantinischer Zeit (4.-8. Jh. n. Chr.)* (Karasura. Untersuchungen zur Geschichte und Kultur des alten Thrakien, III). Langenweissbach: Beier & Beran.

Wilkes, J. 2005. The Roman Danube: An Archaeological Survey. *The Journal of Roman Studies* 95, 124-225.

Zahariade, M. 1988. *Moesia Sesunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Съкращения

AE. *Année Épigraphique*

CIL. *Corpus Inscriptionum Latinarum*:

III/1. *Corpus Inscriptionum Latinarum. Volvminis tertii pars prior. Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae. edidit Theodorus Mommsen. Inscriptiones Aegypti et Asiae, inscriptiones provinciarum Europae graecarum, inscriptionum Illyrici partes I-V comprehendens. Pars prior*. 1873. Berolini: G. Reimerum.

III/2. *Corpus Inscriptionum Latinarum. Volvminis tertii pars posterior. Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae. edidit Theodorus Mommsen. Inscriptionum Illyrici partes VI-VII, Res gestae divi Augusti, Edictum Diocletiani de pretiis rerum, Privilegia militum veteranorumque, Instrumenta Dacica comprehendens. Pars posterior*. 1873. Berolini: G. Reimerum.

III Suppl./I. *Inscriptionum Orientis et Illyrici latinarum supplementum. ediderunt Theodorus Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfredus Domaszewski. Pars prior.* 1902. Berolini: G. Reimerum.

III Suppl./II. *Inscriptionum Orientis et Illyrici latinarum supplementum. ediderunt Theodorus Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfredus Domaszewski. Pars posterior.* 1902. Berolini: G. Reimerum.

X/2. *Inscriptiones Bruttiorum, Lucaniae, Campaniae, Siciliae, Sardiniae. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen. Inscriptiones Siciliae et Sardiniae comprehendens. Pars posterior*. 1883. Berolini: G. Reimerum.

XV/2. *Inscriptiones urbis Romae latinae. consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae edidit Henricus Dressel. Instrumentum domesticum. Partis posterioris fasciculus I.* 1899. Berolini: G. Reimerum.

ILBulg. Gerov, B. 1989. *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae* (=). Serdicae: in aedibus universitatum „Kliment Ohridski".

ILS. *Inscriptiones Latinae Selectae*:

III. Dessau, H. 1916. *Inscriptiones Latinae Selectae. Vol. III*. Berolini: Weidmannos.

ISM. *Inscripţiile din Scythia Minor*:

V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum. Adunate, traduse, insoţite de comentarii şi indici de Emilia Doruţiu-Boilă.* 1980. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

RMD. *Roman Military Diplomas*:

I. Roxan, M. 1978. *Roman Military Diplomas 1954-1977* (Occasional Publication No. 2). London: Institute of Archaeology.

II. Roxan, M. 1985. *Roman Military Diplomas 1978 to 1984* (Occasional Publication No. 9). London: Institute of Archaeology.

III. Roxan, M. 1994. *Roman Military Diplomas 1985-1993* (Occasional Publication No. 14). London: University College London, Institute of Archaeology.

IV. Roxan, M., Holder, P. 2003. *Roman Military Diplomas IV* (Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplementum 82). London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London.

TLL. *Thesaurus Linguae Latinae*:

VII. Pars 2. Fasc. XI. *Locus-Ludibundus.* 1989. Berlin: De Gruyter Saur.

"The extremity of the Illyrian territory"

Sergey Torbatov

(summary)

In his work "*De aedificiis*", Procopius of Caesarea ends the description of Justinianic fortifications along the Ister River within the confines of Illyricum naming two sites located "*at the extremity of the Illyrian territory*" – *Λαπιδαρίας* and *Λουκερναριαβούργου*. The second one is mentioned once again (this time as Λουκερναριαβοῦργον) in the following text of the treatise as a topographic marker, eastwards from which the territory of Thrace begins. The first part of this paper provides comments on the written evidence and presents a thorough critical analysis of its interpretations. Both toponyms are Greek transcriptions of Latin originals. As far as the first one is concerned, the name is easily restored as *Lapidarias* and its origin is convincingly referred to the existence of certain well-known in those times quarries (*latomiae/lautumiae lapidariae*), in the vicinity of which the fort was built. The establishment and explanation of the other toponym is much more difficult. Most researchers present the Latin original in the form *Lucernariaburgu/Lucernariaburgou/Lucernariaburgum/Lucernariaburgon*, but some prefer separate spelling of the two words based on the available manuscripts of "*De aedificiis*",. The latter opinion is considered to be the correct one in this paper. Therefore, the text should be interpreted as mentioning not a compound toponym, but a particular place name (*Lucernaria*) and a term with clear meaning for the contemporaries, which explains the functional and typological nature of the site from military and fortification point of view (*burgus*).

The idea of P. Skok, backed by C. Beshevliev, explains the etymology of *Lucernaria* as deriving from the adjective *lucernarius* (from *lucerna* = lamp), and the meaning of the toponym is interpreted as "*burgus, von dem aus man Lichtsignale zu geben pflegte*" or "*tower equipped with a lamp*". The proposed explanation enjoys wide popularity and is considered fully credible by most modern authors who have dealt with the problem in one way or another. This interpretation is argued against only by J. Kolendo, who puts forward serious arguments questioning the logical consistency of its motivation. According to him, the name actually is related to the Latin word *lucerna*, but much more plausible is that it originated from *lucernaria officina* – a ceramic workshop for production of lamps, located somewhere in the vicinity of the fortification. Kolendo's hypothesis for the origin of the name of *burgus Lucernaria* is not unfounded at all. Nevertheless, one could hardly expect the appearance of a certain unknown so far "*ceramic production centre for lamps*" on the Danube bank between the mouths of the rivers Vit and Osam, because of the absence of any archaeological indications and the total lack of natural conditions for such a production in that region. The existence of a modest workshop for lamps intended to satisfy the limited needs of surrounding residents is however very possible. The well-known example from the Late Roman and Early Byzantine fort near Kranevo points to the fact that such a workshop might well have been functioning even in the very *burgus*. Were it so, the extra-office daily activities of the *limitanei* who lived there might have been a good reason to give the *burgus* the name *Lucernaria*. Of course, no less plausible is the thesis of A. Philippide, who, referring to the widespread practice in all times to create toponyms, relates the origin of the name to the plant *lucernaria* (mullein; *Verbascum L.*), which should have been a very charac-

teristic landscape marker in this particular case.

The second part of the paper is focused on the existing localization hypotheses concerning both sites. They are decisively rejected, as being in obvious discrepancy with the ancient literary evidence, the geographic and archaeological realities. The thesis launched by H. Feters that the eastern border of the province of Dacia Ripensis, respectively – the border between the prefecture of Illyricum and the diocese of Thrace, followed the Vit River, has been disseminated for decades in the scientific literature. That categorically contradicts the testimonies of the ancient authors (Priscus, Zosimus and Procopius), from which clearly comes out that the Osam River (at least its lower course) formed the demarcation line between those territories. Given this, and returning back to the text of Procopius, the possibility for localization of the fortifications *Λαπιδαρίας/Lapidarias* and *Λουκερναρία/Lucernaria* should be limited with great confidence to the section of the Danube bank between the mouths of the rivers Vit and Osam. Based on the archaeological realities, *Λαπιδαρίας/*Lapidarias is securely localized in the locality called "Karierata/Borunya" at the northeastern outskirts of Somovit, about 1 km to the northeast from the centre of the village – just there, where *Λουκερναρία/Lucernaria* has been traditionally but quite improperly placed until present.

The fort was built probably in the Late Roman period near large stone quarries, for which there is reliable data that they had been intensively used already in the 2nd-3rd centuries AD. The precinct wall encloses an area with approximately pentagonal plan, of slightly more than 2000 square meters. According to the written evidence of Procopius, *Λουκερναρία/Lucernaria* was located somewhere on the high bank of the Danube to the east-northeast of *Λαπιδαρίας/Lapidarias* and before the mouth of the Osam River.

The detailed presentation and identification of the antiquities in the territory of Cherkovitsa in a previous work (see Torbatov 2016, 31-32, 38-46) restricts the possible location of the site even more in northeastern direction – not further than the northwestern outskirts of Cherkovitsa. The only archaeological site with settlement characteristics in that area is situated in the locality called "Manastirishte", about 1 km to the northwest from the outskirts of Cherkovitsa. Now the ruins of this site are almost completely obliterated, but a series of satellite photos from 2009 and 2010 and one ortho-photo from 2012 provide an excellent opportunity not only to precisely fix its location, but even to determine its approximate plan and dimensions. The remains in the locality called "Manastirishte" are not only the sole archaeological site with settlement characteristics on the Danube riverbank between the Somovit stone quarries and the northwestern outskirts of Cherkovitsa, but also the only site from the Late Antiquity eastwards from *Lapidarias* down to the Osam River, which marked in those times the border between the prefecture of Illyricum and the diocese of Thrace. All that, combined with the topographic features of the site and the complete conformity between the registered archaeological context and the written evidence, convincingly points to locating here the *burgus* named *Lucernaria*.

The last part of the research aims at determining the accurate route of the Roman Danube road between the rivers Vit and Osam. The generally accepted in the modern historiography thesis that west-southwestwards from Cherkovitsa the road was constructed on the narrow floodplain terrace at the foot of the rocks, which limit the high plateau from the river, is completely wrong. This is due to the misinterpretation of the field notes of K. Shkorpil from the beginning of the 20th c., as well as disregarding or lacking of knowledge about a number of older and newer sources of information directly related to this topic. Based on the results of recent systematic ground surveys and the use of sources of informa-

tion, some of which are non-traditional for an archaeological study, together with discarding the far going misinterpretation of the facts often featuring in many modern studies, it has been surely established that the Roman Danube road between *Anasamus* and *Utus* did not follow the course of the Danube, but was traced across the heights between the Osam and Vit Rivers.